

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΓΟΝΕΩΝ

ΣΥΖΗΤΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ιούνιος 2009

ΣΥΖΗΤΩΝΤΑΣ... ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η διαπαιδαγώγηση των γονέων

Ο Πλάτων έλεγε ότι ο άνθρωπος χωρίς αγωγή είναι το αργιότερο θηρίο κι ο περίφημος παιδαγωγός Πεσταλότσι υποστήριζε ότι το θεμέλιο του πολιτισμού ενός λαού είναι η οικογενειακή ανατροφή.

Αλλά ίσως να μη χρειάζεται ν' ακούσουμε κανέναν σοφό ή διανοητή ή παιδαγωγό να μας συμβουλευεί σχετικά με την αξία της διαπαιδαγώγησης των παιδιών. Αρκεί μια προσεκτική ματιά στα όσα συμβαίνουν στην κοινωνία μας για να καταλάβουμε ότι αν ο άνθρωπος δεν οδηγηθεί σωστά μπορεί να φτάσει **και** στην προσωπική του καταστροφή **και** στην εγκληματική εναντίον των συνανθρώπων του διαστροφή. Μια φυσική καταστροφή, ένας σεισμός, ένα τσουνάμι, μια πλημμύρα, μπορεί να έχει πολλούς νεκρούς και τραυματίες και πολλές υλικές ζημιές. Όλοι αισθανόμαστε δέος και ταπεινωνόμαστε μπροστά στην καταστροφική δύναμη της φύσης. Μπροστά όμως στην εγκληματική ανθρώπινη διάνοια σαστίζουμε κυριολεκτικά, ανατριχιάζουμε, φρίττουμε. Και δυστυχώς στις ημέρες μας έχουμε δει τα πιο τρελά πράγματα, τα πιο αποτρόπαια συμβάντα ως γεννήματα της ανθρώπινης διαστροφής. Και πάντα πίσω από μια εγκληματική πράξη αναζητούμε μια προβληματική προσωπικότητα που κατά κανόνα διαμορφώθηκε σε ένα στρεβλό οικογενειακό περιβάλλον, από γονείς που αδιαφόρησαν ή αδυνάτησαν να παιδαγωγήσουν τα παιδιά τους. Δεν ρωτάμε από ποια σχολεία πέρασε ένα προβληματικό πρόσωπο. Ρωτάμε πώς είναι το οικογενειακό του περιβάλλον και μάλιστα οι γονείς του. Αυτοί σφραγίζουν την ύπαρξη, την προσωπικότητα του παιδιού τους

Καθώς λοιπόν μεγαλώνουμε τα ένα, δύο, τρία ή περισσότερα παιδιά μας, βρισκόμαστε οι γονείς να «κρατάμε τα γκέμια» της ανθρωπότητας, να προετοιμάζουμε το μέλλον της, να γαλουχούμε την πανανθρώπινη ευτυχία ή δυστυχία. Με τι προϋποθέσεις; Με τι προσόντα; Για να σπουδάσουμε μια τέχνη ή μια επιστήμη περνάμε από πρακτική και θεωρητική διδασκαλία και εξάσκηση, από αλληπάλληλες εξετάσεις. Αναζη-

τούμε τις καλύτερες σχολές και τους οξυδερκέστερους δασκάλους. Ποιος όμως μας προετοιμάζει για το γονεϊκό μας καθήκον; Πόσοι γονείς έχουν έστω και την ελάχιστη παιδαγωγική γνώση; Συνήθως μεταφέρουμε στα παιδιά μας ό,τι μάθαμε εμείς από τους γονείς μας, κάποιες συνήθειες, κάποιους κανόνες, κάποιες αξίες, κάποια ιδανικά. Οι παιδαγωγικές μέθοδοι που εφαρμόζουμε καθορίζονται επίσης κατά κανόνα από το χαρακτήρα μας κι από τα δικά μας παιδικά βιώματα. Είναι όμως αυτό αρκετό στην εποχή μας; Στην εποχή μας που τόσο έχουν αλλοιωθεί οι αξίες και τα ιδανικά, που συνεχώς μεταβάλλονται τα κοινωνικά μέτρα και σταθμά, που δεχόμαστε καταϊγισμό επιρροών από τα media, είναι αρκετό για τους γονείς να πράττουμε ό,τι και οι γονείς και οι παππούδες μας; Κι από την άλλη μεριά πού να απευθυνθούμε; Ποιος θα παιδαγωγήσει τους γονείς; Ποιον να εμπιστευθούμε; Κάποιους θεωρητικούς παιδαγωγούς που ίσως διδάσκουν ανεφάρμοστες θεωρίες οι οποίες πολύ συχνά ξεπερνιούνται και αποδεικνύονται λανθασμένες; Τους μεγαλύτερους σε ηλικία, αυτούς που προηγήθηκαν και έπαθαν και έμαθαν από τα λάθη και τις παραλείψεις τους; Εκεί μπλέκουμε με χίλιες δυο γνώμες και εμπειρίες. Ακούμε «το μακρύ και το κοντό του καθενός». Πρέπει να βρούμε έναν απλανή οδηγό. Κάποιον που να έχει διαχρονική ισχύ και γνώση και αποδοχή.

Κάποτε ρώτησε ο Χριστός τους μαθητές Του: «Μήπως κι εσείς θέλετε να φύγετε από κοντά μου, να πάτε με τον κόσμο που αδιαφορεί για τη διδασκαλία μου;» Κι οι μαθητές απάντησαν: «Προς τίνα απελευσόμεθα; Συ ρήματα ζωής αιωνίου έχεις». Αυτά τα αιώνια ρήματα, που δεν οδηγούν απλά στην ευτυχία αυτής της ζωής, αλλά στην απόκτηση της αιώνιας ζωής, μας έχουν παραδοθεί, μας είναι γνωστά και προσιτά. Σ' αυτά θα βρούμε και παιδαγωγικές αρχές με διαχρονική και πανανθρώπινη αξία που δεν ξεπερνιούνται από καμιά εποχή κι ας είναι διαστημική ή ηλεκτρονική ή πολυπολιτισμική ή νεοταξική.

Ας δούμε σήμερα στο εισαγωγικό αυτό μάθημα τι μας προτείνει η Εκκλησία στο θέμα που μας απασχολεί, πώς δηλαδή να γίνουμε οι γονείς σωστοί παιδαγωγοί, πώς να διαπαιδαγωγηθούμε πρώτοι εμείς ώστε να γίνουμε ικανοί και «ετέρους, δηλαδή τα παιδιά μας, διδάξαι και παιδαγωγήσαι».

Πρώτα απ' όλα καλούμαστε να συνειδητοποιήσουμε τη δυσκολία της αποστολής μας. Να την πάρουμε πολύ στα σοβαρά. Να την αναλάβουμε με υπευθυνότητα, πρόθυμοι να υποστούμε τον κόπο που απαιτεί. Το παιδί είναι ένας κόσμος άγνωστος και αδιαμόρφωτος με κλίσεις, ορμές, ένστικτα, κληρονομικές καταβολές και επιβαρύνσεις, μεταπτωτικά κατάλοιπα της αδαμιαίας φύσης μας, κι ακόμη γεμάτο μεταφυσικά ερωτήματα και αναζητήσεις και προβληματισμούς. Όλα αυτά συνθέτουν και συναποτελούν έναν **ασχημάτιστο** ακόμα **ψυχοσωματικό** κόσμο. Το παιδί είναι άνθρωπος «εν τω γίγνεσθαι».

Δύο σημεία προσέχουμε εδώ. Το ασχημάτιστο και το ψυχοσωματικό. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος χρησιμοποιεί ένα πολύ εκφραστικό παράδειγμα. Οι αλιείς μαργαριταριών γνωρίζουν ότι όσο το μαργαριτάρι βρίσκεται μέσα στο όστρακό του και στη θάλασσα είναι εύπλαστο. Μόλις λοιπόν αλιεύσουν το μαργαριτοφόρο όστρακο κι ενώ ακόμα βρίσκεται στο νερό, το ανοίγουν, αφαιρούν το πολύτιμο μαργαριτάρι και κρατώντας το προσεχτικά στη χούφτα με μια ιδιαίτερη κυκλική κίνηση το μορφοποιούν κι ύστερα το βγάζουν από το νερό. Αν το αφαιρέσουν βιαστικά και όπως τύχει, το μαργαριτάρι δεν παίρνει αυτό το ολοστρόγγυλο σχήμα που καθορίζει και την αξία του. Το υλικό του είναι και παραμένει το ίδιο. **Η εξωτερική επέμβαση, που γίνεται όταν και όπως πρέπει, αυτή του δίνει αξία και προορισμό.** Ακριβώς αυτό καλούνται να κάνουν οι γονείς: Να επέμβουν όταν και όπως πρέπει χωρίς να αλλοιώσουν - γιατί αυτό δεν μπορούν να το αλλάξουν - το υλικό, την πάστα του παιδιού τους.

Οφείλουμε επίσης να καταλάβουμε απόλυτα και ξεκάθαρα ότι το παιδί μας είναι **ψυχοσωματική οντότητα**. Το ότι είναι σωματική οντότητα είναι ολοφάνερο και απόλυτα αποδεκτό. Και κάθε καλός γονιός φροντίζει για την υγεία, τη διατροφή, την καθαριότητα, την ανάπτυξη, την ασφάλεια κτλ. του παιδιού του. Πόσο κόπο και έξοδα δεν καταβάλλουμε για το σώμα του παιδιού μας! Και δεν παύουμε να αναζητούμε το καλύτερο στις τροφές, στα ρούχα, στους γιατρούς, στους γυμναστές και προπονητές και φυσικά καλά κάνουμε. Αν όμως για το σώμα, που έχει μια περιορισμένη διάρκεια ζωής, κοπιάζουμε τόσο πολύ, πόσο θα έπρεπε να κοπιάζουμε για την ψυχή

του παιδιού μας που είναι αθάνατη! Και η ψυχή χρειάζεται τροφή, προστασία, ανάπτυξη, καθαρότητα, ασφάλεια. Αγωνιζόμαστε γι' αυτά; Ξέρουμε πού θα τα βρούμε;

Μπροστά λοιπόν στις δυσκολίες και τις ιδιαιτερότητες της παιδαγωγίας οι γονείς χρειάζονται οπωσδήποτε διαπαιδαγώγηση. Η αγωγή των παιδιών προαπαιτεί την αγωγή των γονέων. Μ' αυτό δεν εννοούμε απλά την απόκτηση κάποιων γνώσεων ή μόνο τη μελέτη κάποιων βιβλίων ή τη φοίτηση σε ειδικές σχολές γονέων. Καλά είναι όλα αυτά, αλλά αυτό είναι ένα μικρό μέρος και μάλιστα το πιο εύκολο. Υπάρχει το ουσιαστικότερο και δυσκολότερο κομμάτι που είναι η καλλιέργεια του εαυτού μας, ώστε να αποβούμε τα πρότυπα των παιδιών μας. Η αγωγή δεν δίνεται με τα λόγια ή μάλλον δεν δίνεται μόνο με τα λόγια. Δίνεται κυρίως με τα έργα μας, με τη ζωή μας. Είναι βίωμα που μεταδίδεται, είναι ζωή που μεταγγίζεται. **Οι γονείς οφείλουμε να γίνουμε αυτό που ζητάμε από τα παιδιά μας.** Δεν φθάνει να διδάσκουμε αρχές, αρετές, ιδανικά. Πρέπει να τα βιώνουμε και να τα μεταδίδουμε ζωντανά. «Βίος άνευ λόγων μάλλον ωφελείν πέφυκεν ή λόγος άνευ έργων. Ο μεν γαρ και σιγών ωφελεί, ο δε και βωών ενοχλεί».

Είναι γνωστή η τεράστια επίδραση του παραδείγματος πάνω στο παιδί που έχει την τάση να μιμείται. Το παράδειγμα, ιδίως αυτό που βιώνεται στη βρεφική και παιδική ηλικία, αφήνει ανεξίτηλα ίχνη σ' όλη τη ζωή του παιδιού. Έχουμε την αξίωση να γίνουν τα παιδιά μας καλύτερα από εμάς. Και συχνά τα πιέζουμε, τα ελέγχουμε και τα τιμωρούμε. Υπάρχει όμως δικαιοσύνη και λογική σ' αυτήν την απαίτηση; Κάποια στιγμή θα γυρίσουν και θα μας πουν: «Ο διδάσκων έτερον σεαυτόν ου διδάσκει; Ο λέγων μη κλέπτειν, κλέπτει; Ο λέγων μη μοιχεύειν, μοιχεύει;» ή «Ιατρέ, θεράπευσον σεαυτόν» ή το πολύ γνωστό μας «Δάσκαλε, που δίδασκες και νόμο δεν εκράτεις».

Αν συνηθίζαμε να ελέγχουμε τους εαυτούς μας πριν ελέγξουμε τα παιδιά μας που παρεκτρέπονται, θα είχαμε καλύτερα αποτελέσματα. Τις περισσότερες φορές στα ελαττώματα των παιδιών μας καθρεφτίζονται δικές μας αδυναμίες. Θα αναφέρω εδώ ένα περιστατικό από το βίο του Αγίου Νεκταρίου, ο οποίος ήταν για κάποιο διάστημα διευθυντής στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή. Έφεραν λοιπόν κάποτε στο γραφείο του

έναν δύσκολο μαθητή, ο οποίος είχε διαπράξει κάποιο ατόπημα, μια παράβαση του κανονισμού της σχολής, και ζητούσαν την υποδειγματική τιμωρία του. Ο Άγιος κράτησε κοντά του το μαθητή και του μίλησε με πολλή αγάπη κι όταν ήρθε η ώρα να του επιβάλει τιμωρία του είπε: «Αισθάνομαι υπεύθυνο τον εαυτό μου για το σφάλμα σου. Αν εγώ ήμουν πιο σωστός και ταπεινός, ίσως κι εσύ να φερνόσουν καλύτερα. Αντί για σένα λοιπόν θα τιμωρήσω τον εαυτό μου. Δεν θα φάω σήμερα και αύριο». Ο μαθητής χλώμιασε. Έσκυψε και του φίλησε το χέρι. Ζήτησε συγγνώμη ειλικρινά και βέβαια έγινε ο πιο υπάκουος και υποδειγματικός μαθητής της Σχολής.

Αν με τέτοιο πνεύμα και αυτογνωσία και ταπείνωση μιλούσαμε και συμπεριφερόμαστε στα παιδιά μας, πόσο πιο εύκολα θα περνούσαμε τα μηνύματα της αγωγής μας; Συνήθως εναντιωνόμαστε και κρίνουμε τις πράξεις και τις παραλείψεις τους σαν να είμαστε εμείς οι αλάνθαστοι, οι κριτές. Σαν να μας χωρίζει ένα χάσμα. Από δω εμείς οι ώριμοι, που έχουμε ολοκληρώσει την ανάπτυξη μας, που έχουμε αποκτήσει «τόνους» γνώσεων και εμπειρίας, που δεν είμαστε επιρρεπείς σε ατοπήματα και λάθη, οι γνώστες του καλού και του κακού, οι τιμητές, οι τιμωροί, τα υποδείγματα, κι από εκεί τα παιδιά που είναι ανώριμα, επιρρεπή σε λάθη, που πρέπει οπωσδήποτε να τα διορθώσουμε, έστω και βίαια και σκληρά. Συνήθως οι γονείς αισθανόμαστε μια ηθική ή διανοητική υπεροχή. Αν όμως μάθουμε να αυτοκρινόμαστε και να εξετάζουμε την αξία της «σοφίας» μας καθώς και τα αληθινά κίνητρα κάθε παιδαγωγικής μας πράξης, αν αισθανόμαστε και τη δική μας αδυναμία και την ανάγκη προσωπικής βελτίωσης και καλλιέργειας τότε θα μιλάμε ταπεινά, θα στεκόμαστε ως ομοιοπαθείς δίπλα στα παιδιά μας, θα κατανοούμε τις δυσκολίες τους, θα μας νιώθουν κι αυτά ως συμμαχητές και συνοδοιπόρους στο δρόμο της αυτοβελτίωσης και της προσωπικής καλλιέργειας. **Αρκεί να μην παραιτηθούμε από τον γονεϊκό μας ρόλο, να μην απεμπολήσουμε την ευθύνη και την υποχρέωσή μας να βοηθήσουμε τα παιδιά μας.** Δεν θα χαριστούμε στα λάθη και τις αδυναμίες τους. Θα τα κατανοήσουμε και θα τους δώσουμε το χέρι για να τα ξεπεράσουν. **Με φειδώ και προσοχή θα κρίνουμε τις άστοχες πράξεις τους χωρίς να καταδικάσουμε ποτέ τα ίδια τα παιδιά.** Θα τους δώ-

σουμε όμως το δικαίωμα να κρίνουν κι αυτά με τη σειρά τους τα δικά μας ατοπήματα και λάθη. Γιατί αγάπη σημαίνει πνευματική ανάπτυξη του αγαπωμένου προσώπου. Αγαπούμε τα παιδιά μας και τα βοηθούμε να αναπτυχθούν πνευματικά. Μας αγαπούν όμως και τα παιδιά μας. Ας δεχτούμε και τη δική τους επέμβαση προς την κατεύθυνση της πνευματικής μας ανάπτυξης.

Οφείλουμε λοιπόν να ασκήσουμε έναντι των παιδιών ε-ξουσία, αλλά με πολλή αγάπη. Όσο περισσότερο αγαπάμε, τό-σο δέος αισθανόμαστε μπροστά στη δυνατότητα να φερθούμε αλαζονικά και περήφανα. Ποιος είμαι εγώ που θέλω να επηρε-άσω σε απόλυτο βαθμό την πορεία των ανθρώπινων γεγονό-των που έχουν σχέση με τα παιδιά μου, ή τη γυναίκα μου ή τον άντρα μου; Από ποια ανώτερη αρχή αντλώ το δικαίωμά μου να αποφασίζω τι είναι το καλύτερο για τα αγαπημένα μου πρόσωπα; Πώς εμπιστεύομαι τόσο απόλυτα τη δική μου νόη-ση κι έχω την αξίωση να επιβάλω τη θέλησή μου στον κόσμο; Μήπως «παίζω το Θεό»; Κάποιες φορές πράγματι η γονεϊκή μας ιδιότητα μας επιβάλλει να «παίξουμε το Θεό». Όμως έχει τεράστια σημασία αν τον παίζουμε ξένοιαστα και ανεπίγνωστα ή με πραγματικό δέος και σεμνότητα και επίγνωση της δικής μας απόλυτης αμαρτωλότητας και ομοιοπαθούς αδυναμίας.

Ένα άλλο τεράστιο πρόβλημα αγωγής που κατά κανόνα το αντιμετωπίζουν οι γονείς που βαδίζουν τη χριστιανική οδό είναι το εξής: Πεπεισμένοι και σίγουροι ότι έχουν βρει τον α-ληθινό θησαυρό, δηλαδή το Χριστό, επιθυμούν διακαώς να κάνουν και τα παιδιά τους κοινωνούς της δικής τους εμπειρίας και απόφασης να ζουν κατά Χριστόν. Ο πόθος είναι ευσεβής αλλά κατά κανόνα ο τρόπος είναι δυσεβής. Γίνονται οι γονείς απόλυτοι, ελεγκτικοί, διαβλέπουν σε κάθε συμβάν κινδύνους για την χριστιανική πορεία των παιδιών τους, τα απομονώ-νουν για να μην μπλέξουν και ξεφύγουν, τους επιβάλλουν αυστηρά εξωτερικά σχήματα. Πολλές χριστιανικές οικογένειες ζουν έναν αληθινό εφιάλτη, όταν τα παιδιά καθώς μεγαλώ-νουν κάνουν τις δικές τους επιλογές που ίσως διαφοροποιού-νται από αυτές των γονέων τους. Αυτό συμβαίνει γιατί στην πραγματικότητα οι γονείς προσπαθούν με τις δικές τους δυνά-μεις, με τα δικά τους λόγια, να οδηγήσουν τα παιδιά τους. Σαν να είναι δικό τους αποκλειστικά κατόρθωμα η αγωγή των

παιδιών. Επίσης αγνοούν ή παραβλέπουν ότι η πίστη κάθε ανθρώπου είναι εντελώς προσωπική σχέση και προσωπική απόφαση. Δεν φοριέται σαν καπέλο από τον έναν στον άλλον. Η πίεση των γονέων προς τα παιδιά να πιστέψουν και να ζήσουν όπως εκείνοι είναι η σίγουρη συνταγή αποτυχίας. Όσοι γονείς βρήκαν αληθινά το Χριστό, ζεστάθηκαν από την Αγάπη Του και φωτίστηκαν με το θεϊκό Του φωτισμό, ξέρουν πώς να χειριστούν τα παιδιά τους. Ξέρουν ότι ο Θεός τους τα εμπιστεύθηκε, αλλά δεν τους εγκατέλειψε να παλεύουν μόνοι. Είναι δικά Του παιδιά για τα οποία νοιάζεται και φροντίζει. Οι σωστοί γονείς καταθέτουν το δικό τους αγώνα και αγιασμό και παρακαλούν στην προσευχή τους τον κοινό μας Πατέρα να οδηγήσει τα βήματα των παιδιών τους σε δρόμους ασφαλείς και φωτεινούς. Δεν απευθύνουν στα παιδιά τους πολλά λόγια, ατελείωτες νουθεσίες και οδηγίες και παράπονα, κάτι που εκνευρίζει τα νεαρά παιδιά, αλλά και τον καθένα μας. Μιλούν στο Θεό δια της προσευχής και ζουν ήρεμοι και ήσυχoi. Δεν ταραζονται από τα παραστρατήματα και τα λάθη των παιδιών τους. Τα βλέπουν όλα μέσα σ' ένα σχέδιο σωτηρίας και δικής τους και των παιδιών τους. Με δυο απaráβατες προϋποθέσεις: την ολόθερμη προσευχή και τη δική τους αγιασμένη ζωή.

Ας συνοψίσουμε όσα ελέχθησαν. Αποτελούν τους άξονες και το πλαίσιο των σεμιναρίων μας.

A) Οι γονείς έχουμε ευθύνη για την έγκαιρη και σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών μας.

B) Είμαστε κατά κανόνα απροετοίμαστοι. Χρειαζόμαστε διαπαιδαγώγηση. Πού θα αναζητήσουμε βοήθεια; Η αποκεκαλυμμένη Αλήθεια μας οδηγεί σε δρόμους ασφαλείς.

Γ) Δεν αρκεί η θεωρητική μας κατάρτιση. Προέχει το βίωμα, το παράδειγμα. Πρέπει να γίνουμε εμείς αυτό που ζητάμε από τα παιδιά μας.

Δ) Έχει τεράστια σημασία να ασκούμε τη γονεϊκή μας εξουσία με δέος, ταπεινό φρόνημα και αυτογνωσία.

E) Είμαστε υπεύθυνοι για τα παιδιά μας, αλλά δεν έχουμε εγκαταλειφθεί μόνοι στην προσπάθειά μας. Ο κοινός Πατέρας όλων μας με πολλή αγάπη θα νοιαστεί και γι' αυτά και για μας όπως κάνει για όλα Του τα πλάσματα.

ΣΤ) Από μας ζητείται προσευχή και αγιότητα, δηλαδή προσωπικός πνευματικός αγώνας και σεβασμός της διαφορετικότητας του παιδιού μας.

Το Ζητούμενο είναι η επικοινωνία

Το προηγούμενο θέμα μας ήταν εισαγωγικό και καθόριζε τα πλαίσια και τους άξονες των σεμιναρίων μας. Το πρώτο από τα θέματά μας θα είναι αφιερωμένο **στην επικοινωνία και την ομοψυχία μέσα στην οικογένεια.**

Η βασικότερη αιτία και προϋπόθεση του γάμου είναι η ανάγκη των δύο ανθρώπων που έρχονται σε γάμου κοινωνία για επικοινωνία. «Ου καλόν είναι τον άνθρωπον μόνον» διαβάζουμε στην Παλαιά Διαθήκη. Ο Αδάμ ζούσε σε παραδεισένια κατάσταση κι όμως δεν ήταν «καλόν», δηλαδή δεν ήταν ευτυχισμένος. Ο Αριστοτέλης είπε το γνωστό: «Όποιος μπορεί να ζήσει εκτός της κοινωνίας των ανθρώπων είναι ή θηρίον ή Θεός». Η φύση του ανθρώπου είναι επικοινωνιακή. Θέλει να επικοινωνεί και με τον Πλάστη του και με τα άλλα δημιουργήματα. Κυρίως βέβαια με τους ανθρώπους οι οποίοι διαθέτουν νουν και λόγο. Και βέβαια μέσα στο άπειρο πλήθος των ανθρώπων που μας περιβάλλει και με τους οποίους δυνητικά μπορούμε να επικοινωνήσουμε, επιλέγουμε τον Έναν ή την Μία με την οποία θα επικοινωνήσουμε όσο το δυνατόν βαθύτερα και πλατύτερα, θα σταθεί δίπλα μας ως βοηθός και συνοδοιπόρος στα εύκολα και τα δύσκολα της ζωής, αλλά και ως ερωτικός σύντροφος και πατέρας ή μητέρα των παιδιών μας κτλ. Ο βασικός, ο πιο γερός κρίκος, που θα συνδέει τους δυο ανθρώπους που έρχονται σε γάμου κοινωνία είναι η επικοινωνία. (Δεν είναι ούτε το σεξ, ούτε τα παιδιά, ούτε τα κοινά οικονομικά και περιουσιακά στοιχεία. – Όλα αυτά μπορεί να παρέλθουν ή να μην υπάρξουν ποτέ κι όμως να υπάρχει γάμος).

Θα εξετάσουμε σήμερα την επικοινωνία μεταξύ των συζύγων. Θα δούμε τις θετικές προϋποθέσεις, δηλαδή τα "εκ των ων ουκ άνευ" της επικοινωνίας και τις αρνητικές προϋποθέ-

σεις, δηλαδή ό,τι εμποδίζει την επικοινωνία να υπάρξει και να ευοδωθεί.

Θετικές προϋποθέσεις:

- α) εκτίμηση και σεβασμός στην αξία του άλλου προσώπου
- β) αποδοχή της ιδιαιτερότητας και διαφορετικότητας του άλλου
- γ) καλή ακρόαση με προσοχή και κατανόηση, δηλαδή να μπει ο καθένας στη θέση του άλλου
- δ) απλότητα και ταπεινό φρόνημα
- ε) έκφραση εκδήλωση συναισθημάτων
- στ) κοινές ευκαιρίες
- ζ) θέλω να δίνω περισσότερα από όσα παίρνω
- η) ευγένεια και αβροφροσύνη χωρίς υπερβολές
- θ) ευχαριστιακό φρόνημα
- ι) διαγραφή της δικαίωσης-ισορροπία όχι στο μέσον αλλά οπουδήποτε

Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε κι άλλες προϋποθέσεις επικοινωνίας. Ας μείνουμε όμως σ' αυτές που αναφέραμε κι ας τις δούμε κάπως αναλυτικά:

A) Εκτίμηση και σεβασμός στην αξία του άλλου προσώπου.

Ο άλλος μέσα στο γάμο είναι το πρόσωπο που επέλεξα απ' όλα τα άλλα γνωστά πρόσωπα για να τον καταστήσω απόλυτο κοινωνό της ζωής μου. Για να τον διαλέξω πάει να πει πως τον εκτίμησα. Αν αργότερα αποδειχτεί κατώτερος των προσδοκιών μου ας μην κατηγορήσω το άλλο πρόσωπο. Αλλά τον εαυτό μου που δεν εκτίμησε σωστά.

Παρά την απογοήτευσή μου σε κάποιους τομείς, ας ψάξω να βρω τα καλά στοιχεία που ως άνθρωπος έχει και να ανανεώσω την εκτίμησή μου. Αν πάμε σ' έναν ψυχολόγο για να ζητήσουμε βοήθεια σαν ζευγάρι, είναι πολύ πιθανό να χρησιμοποιήσει την εξής πρακτική: Θα μας βάλει να γράψουμε σ' ένα χαρτί όσα αρνητικά βλέπουμε στον-στην σύζυγό μας. Ύστερα θα μας βάλει να βρούμε και να γράψουμε και τα θετικά του συζύγου και να εστιάσουμε σ' αυτά. Ας κάνουμε κι εμείς το ίδιο χωρίς την υπόδειξη του ψυχολόγου. Ας καταγράψουμε τα

θετικά του ή της συζύγου κι ας μείνουμε σ' αυτά. Σίγουρα θα ανεβεί η εκτίμησή μας.

Επίσης ας ελέγξω τον εαυτό μου. Είμαι εγώ τόσο σωστή-ός και τέλεια-ος που μπορώ να κρίνω τον άλλον, να τον βαθμολογώ πολύ χαμηλά ώστε να δικαιολογώ την έλλειψη εκτίμησης και σεβασμού; Πόσο φοβερό είναι να γινόμαστε κριτές των άλλων; Από πού πήραμε αυτό το δικαίωμα; Είμαστε όλοι συναγωνιστές σ' ένα δύσκολο στάδιο. Κανένας μας δεν βρίσκεται στα έδρανα των κριτών. Άλλος τρέχει λίγο πιο μπροστά. Άλλος λίγο πιο πίσω. Τώρα προηγούμαι εγώ, λίγο πιο κάτω μπορεί να σκοντάψω. Πώς θα περιφρονήσω τον συναθλητή μου;

Πέρα από ψυχολογικές πρακτικές υπάρχει και η πολύ καιρία και βασική χριστιανική θέση: ο άλλος είναι εικόνα του Θεού. Όσο κι αν έχει αμαυρωθεί ή τσαλακωθεί αυτή η εικόνα από τις διάφορες περιστάσεις του βίου, κάθε άνθρωπος αξίζει για το Θεό τόσο πολύ που σταυρώθηκε γι' αυτόν. Εγώ είμαι τόσο ανώτερη-ος από το Χριστό που αυτόν τον άνθρωπο τον διαγράφω, τον περιφρονώ, δεν τον σέβομαι, δεν του αναγνωρίζω καλά στοιχεία κτλ. Έτσι οφείλουμε να σκεφτόμαστε για κάθε άνθρωπο. Πόσο μάλλον για τον ή την σύζυγό μας.

Β) Αποδοχή της διαφορετικότητας και της ιδιαιτερότητας του άλλου

Μπορώ με βεβαιότητα να πω ότι είναι το ευαίσθητο σημείο μας. Είμαστε τόσο ενθουσιασμένοι ή αναπαυμένοι από τον εαυτό μας που τον έχουμε για μέτρο της κτίσεως. Εμάς έφτιαξε ο Θεός και ολοκλήρωσε τη Δημιουργία Του. Οι άλλοι είναι υποδεείς, ελαττωματικοί. Πρέπει να τους διορθώσουμε. Είμαστε βαθιά νυχτωμένοι. Αν ήθελε ο Θεός μας έφτιαχνε όλους τέλειους. Έδινε μόνο χαρίσματα. Όλοι θα ήταν εργατικοί, όλοι έξυπνοι, όλοι καλοδιάθετοι, όλοι υπομονετικοί, κτλ. Κι όμως μας προίκισε με χαρίσματα, επέτρεψε να έχουμε και αδυναμίες, ούτως ώστε και να μην επαρθούμε και αυτοδικαιωθούμε και μέσα από τις αδυναμίες του ενός να δοκιμάζεται το χάρισμα του άλλου και μέσα από το χάρισμα του ενός να βοηθιέται η αδυναμία του άλλου και να μην υπάρχει αυτάρκεια, αλλά αλληλοστήριξη και αλληλοσυμπλήρωση. Και το πιο «τιποτένιο» και εξαθλιωμένο ανθρώπινο πλάσμα έχει λόγο ύπαρξης

και αξία και μπορεί να αποδειχτεί μεγαλειώδες κάποια στιγμή. Εξάλλου λέει ξεκάθαρα ο Απόστολος Παύλος: «Τα μωρά του κόσμου και τα εξουθενημένα εξελέξατο ο Θεός ίνα τους σοφούς του κόσμου καταισχύνη». Ας αναλογιστούμε επίσης τι θα συνέβαινε αν σε ένα ζευγάρι υπήρχε απόλυτη ταύτιση και πανομοιότυπα στοιχεία προσωπικότητας. Π.χ. Αν ήταν και οι δυο πολύ καθαροί και νοικοκύρηδες, όλη τους η ζωή θα ήταν σφουγγάρισμα και ξεσκόνισμα. Πολύ πιθανόν να κατέληγαν σε ψυχιατρικές νόσους, όπως μικροβιοφοβία. Αν ήταν και οι δυο βρώμικοι και ανοικοκύρευτοι θα κατέληγαν σε λοιμώδεις νόσους. Αν ήταν και οι δυο σπάταλοι δεν θα έβγαινε ο μήνας κι αν ήταν και οι δυο τσιγκούνηδες θα περνούσαν μίαν ολότελα στερημένη και παράξενη ζωή. Αν και οι δυο ήταν αυστηροί και τυπικοί θα ζούσαν αποκομμένοι από τον κοινωνικό περίγυρο και αλλοίμονο στα παιδιά τους. Αν και οι δυο ήταν ελαστικοί και χύμα δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν στην εργασία τους, δεν θα μπορούσαν να παιδαγωγήσουν τα παιδιά τους, να βάλουν όρια στις σχέσεις τους κτλ. Πόσο ανεκτίμητη είναι η διαφορετικότητα μας! Πραγματικό θείο δώρο. Με χαρά κι ευγνωμοσύνη να την αποδεχθούμε και να την καλλιεργήσουμε. Μας βασανίζει λίγο στην καθημερινή μας συνεννόηση μέσα στη συζυγία, αλλά μας συμπληρώνει, μας ανοίγει τους ορίζοντες και κυρίως λειοκονεί τις αιχμές μας, τις οξύτητες, τις υπερβολές μας. Πόσο πιο εύκολα συνυπάρχουμε και επικοινωνούμε μ' έναν άνθρωπο βασανισμένο, που έχει δοκιμαστεί και τριφτεί μέσα στην οικογένεια, απ' ό,τι μ' έναν που δεν μπήκε στο γάμο, δεν ζορίστηκε, δεν συμβίωσε στενά με κάποιον (δεν εννοώ απλή ερωτική συμβίωση, αλλά συμβίωση με υποχρεώσεις και προβλήματα που απαιτεί καθημερινές υποχωρήσεις και ζόρισμα). Επομένως ας μην ισχυριζόμαστε ότι η διαφορετικότητά μας δεν μας επιτρέπει να επικοινωνήσουμε. Ίσα-ίσα διεγείρει την επικοινωνία. Δίνει αφορμές για επικοινωνία.

Τώρα όταν λέμε αποδοχή να ξεκαθαρίσουμε τα εξής: Αν βλέπουμε στον άλλον κάτι ολοφάνερα στραβό με τρόπο ήπιο και παρακλητικό θα του το υποδείξουμε. Π.χ. τα πεταμένα ρούχα, η τσαπατσουλιά, η βρωμιά δεν είναι καλές συνήθειες και μακάρι να μπορέσουμε να τις διορθώσουμε. Αλλά αν δεν διορθώνονται με ήπιο τρόπο ας μη σκληρύνουμε τη στάση

μας. Ας αποδεχτούμε με χαρά την αδυναμία του άλλου. Ακόμα κι αν ο άλλος σφάλλει ολοφάνερα, αν δεν μπορέσουμε να τον μεταπείσουμε, ας επιδείξουμε υπομονή και υποχωρητικότητα. π.χ. Γνωρίζω ένα ζευγάρι που ο σύζυγος προσχώρησε στους παλιοημερολογίτες και φέρεται με υπερβολικό τρόπο σ' όλη την οικογένεια. Ωστόσο η γυναίκα του, χωρίς να προσχωρήσει και η ίδια, με τη συμβουλή και τις ευχές κάποιου πολύ πνευματικού πατρός το αποδέχεται και μπόρεσε να ισορροπήσει την προσωπική και οικογενειακή της ζωή. Αν δεν μεταπειστεί αυτός που επιδεικνύει μια προχωρημένη ας πούμε συμπεριφορά δεν σημαίνει ότι καταστρέφεται αναγκαστικά η συζυγία.

Υπάρχει μια προσευχή που λέει τα εξής: «Δώσε μου, Κύριε, τη δύναμη ν' αλλάξω γύρω μου προς το καλό ό,τι μπορεί να αλλάξει. Δώσε μου την υπομονή να αποδεχθώ ό,τι δεν μπορεί να αλλάξει. Δώσε μου τη φώτιση να διακρίνω τι μπορεί και τι δεν μπορεί να αλλάξει».

Γ) Καλή ακρόαση με προσοχή και κατανόηση, δηλαδή να μπει ο ένας στη θέση του άλλου

Συνήθως είμαστε πολύ κακοί ακροατές. Μάλλον δεν είμαστε καν ακροατές. Ακούμε τον άλλον και πριν μιλήσει έχουμε αποφασίσει ότι κάνει λάθος. Την ώρα που μιλάει, σκεφτόμαστε τα δικά μας επιχειρήματα, μαζεύουμε υλικό για να τον αντικρούσουμε. Κι όμως θα ωφεληθούμε πάρα πολύ αν προσπαθήσουμε την ώρα που ακούμε να μπούμε στο νου και στην ψυχή του συνομιλητή μας. Να βιώσουμε αυτά που ζει κι αν είναι δυνατόν να του δώσουμε επιχειρήματα για την άποψή του. Όχι απλά να τον ακούσουμε προσεχτικά, αλλά να ταυτιστούμε βιωματικά. Ύστερα θα μιλήσουμε όχι για να πείσουμε αλλά για να εκφράσουμε όσο πιο καλά και ξεκάθαρα μπορούμε αυτά που θέλουμε ή αισθανόμαστε ή σκεφτόμαστε. Αυτή η καλοδιάθετη ανταλλαγή απόψεων και κρίσεων και εκτιμήσεων πλαταίνει τους ορίζοντές μας, μας προσφέρει πολλές οπτικές γωνίες και πολλές λύσεις, μας καλλιεργεί, μας ωριμάζει. Υπάρχει ένα αγγλικό ρητό που λέει περίπου τα εξής: «Άκου, όχι για να εναντιωθείς και να απορρίψεις, ούτε για να πιστέψεις και αδιάκριτα να αποδεχθείς, αλλά για να ζυγίσεις και να σκεφτείς με σοβαρότητα και υπευθυνότητα όσα άκου-

σες».Ακόμα κι αν ο άλλος μας λέει το πιο κουφό που μπορεί να ακουστεί ας μην απαντήσουμε παρορμητικά με περιφρόνηση ή αποστροφή: «Βλακείες ή μιλάς ανισόρροπα» ή άλλες τέτοιου είδους εκφράσεις που κλείνουν το στόμα του άλλου. Αν μια, δυο, τρεις φορές επαναληφθεί το σκηνικό, πιστέψτε με, αυτός που τα λόγια του θεωρήθηκαν «ανοησίες» θα το σκεφτεί πολύ πριν μιλήσει. Θα κουμπωθεί, θα αυτολογοκρίνεται και θα σιωπά. Αυτό επιτρέπεται ίσως και επιβάλλεται να συμβαίνει σε άλλες σχέσεις π.χ. Στη δουλειά μας, πρέπει πολύ να ελέγχουμε τα λόγια μας. Στη συζυγία όμως δεν επιτρέπεται να συμβεί. Εδώ πρέπει να εκφράζουμε τα εσώψυχά μας με τρόπο γνήσιο κι αυθόρμητο, αρκεί βέβαια να μην προσβάλλει τον ή την σύζυγό μας. Δεν πρέπει με κανένα τρόπο να περιοριστεί η ελεύθερη έκφραση. Ίσα-ίσα να καλλιεργείται με τρόπο πότε σοβαρό, πότε χιουμοριστικό, πότε ανάλαφρο. Πρέπει να υπάρχει απόλυτη άνεση στην έκφραση ακόμη κι αν δεν είναι πάντοτε «αξιοπρεπής». Π.χ. Κάποιος έμαθε να εκφράζεται άξεστα ή με χοντροκοπιά. Ή εκφράζεται με δυσκολία, χωρίς αξιόλογα επιχειρήματα κτλ. Αν αυτός είναι ο τρόπος του, δεν επιτρέπεται να τον περιστείλουμε γιατί μπορεί να του κλείσουμε το στόμα. Το να κλείσει το στόμα του ενός συζύγου εξαιτίας αποδοκιμασίας του άλλου είναι δολοφονική εκτέλεση της επικοινωνίας, άρα της συζυγίας.

Δ) Απλότητα και ταπεινό φρόνημα

Για να υπάρχει επικοινωνία πρέπει να υπάρχει στις σχέσεις του ζευγαριού απλότητα και ταπεινό φρόνημα. Δεν χωρούν ψευτοαξιοπρέπειες και ευθιξίες και εύκολες παρεξηγήσεις. Στον προφορικό λόγο συχνά δεν είμαστε σαφείς και ακριβείς, μπορεί να παραφερθούμε, να πούμε κάτι που μπορεί να εκληφθεί στραβά και να παρεξηγηθεί, να υψώσουμε τη φωνή κατά τρόπο που μπορεί ο άλλος να θεωρήσει ότι καυγαδίζουμε, να πούμε λόγια τα οποία σε βάθος δεν τα εννοούμε κτλ. Μακάρι να μπορούσαμε να είμαστε πάντα νηφάλιοι και ψύχραιμοι στις συζητήσεις μας, αλλά ξέρουμε όλοι ότι αυτό είναι αδύνατο. Ας πάμε λοιπόν στο δεύτερο στάδιο. Αν λεχθεί κάτι άτοπο ή βαρύ που μας θίγει, ας μην κολλήσουμε σ' αυτό, ας μην το «βιδώσουμε» στο μυαλό και στην καρδιά μας, ας μην βιαστούμε να απαντήσουμε στον ίδιο τόνο με πολεμική εμπάθεια. Ας κάνου-

με πως δεν καταλαβαίνουμε, ας διασκεδάσουμε με χιούμορ το ατόπημα του άλλου. Πάντοτε ας έχουμε καλό λογισμό. Κι αν κάτι είναι όντως βαρύ και προσβλητικό, ας το ξεπεράσουμε γρήγορα συγχωρώντας. Είναι άριστο όπλο η συγχώρεση και η λήθη. Ξέρω ένα ζευγάρι –παράδειγμα προς αποφυγήν-που ό,τι λέγεται από τη σύζυγο σ' έναν καβγά ο σύζυγος το καταγράφει και το κρατά. Έχει φτιάξει έναν ολόκληρο φάκελο εναντίον της συζύγου και σε κάθε δύσκολη συζυγική στιγμή ανασύρει από το φάκελο βαριές εκφράσεις που του απηύθυνε η σύζυγος σε στιγμές θυμού και τις επαναλαμβάνει για να της αποδείξει το ποιόν της. Φυσικά σ' αυτή τη συζυγία δεν υπάρχει επικοινωνία και τα πράγματα είναι πολύ άσχημα. Ας ξεχνάμε κάθε άσχημο κι ας θυμόμαστε μόνο τα καλά στη σχέση μας. Τη μια παραφέρεται ο σύζυγος την άλλη θα φερθεί άσχημα η σύζυγος. Ποιος είναι αναμάρτητος για να μη συγχωρεί; Και φυσικά ας ζητάμε πρόθυμα και ειλικρινά και σε σύντομο χρόνο συγγνώμη. «Ο ήλιος μη επιδυέτω επί τω περουργισμώ ημών» λέγει πολύ σοφά η Αγία Γραφή. Μέχρι το βράδυ κι η πιο βαριά κουβέντα πρέπει να συγχωρεθεί. Το αντρόγυνο πρέπει μονοιασμένο να πλαγιάσει. Κάθε ασυγχώρητο κρατούμενο μαζεύεται σαν ένα βρώμικο υπόστρωμα στην ψυχή μας. Κι έρχεται κι άλλο και επικάθεται, κι άλλο κι άλλο κι ύστερα είναι πολύ δύσκολη η αναστροφή. Ύστερα μόνο ένα θαύμα μπορεί να σηκώσει το βάρος και να θεραπεύσει αυτή την ψυχή. Μόνο μια συγκλονιστική μετάνοια μπορεί να γλιτώσει αυτή τη συζυγία. Η πορεία της συζυγίας μέσα από τη συγχώρεση ή τη μη συγχώρεση μοιάζει με τον καρκίνο που σε πρώιμο στάδιο θεραπεύεται και σε προχωρημένο περιμένει μόνο το θάυμα.

Ε) Έκφραση, εκδήλωση συναισθημάτων

Η συζυγία είναι ο κατ' εξοχήν χώρος έκφρασης συναισθημάτων. Πολύ συχνά είναι η επισφράγιση του έρωτα που είναι το πιο σφοδρό συναίσθημα. Αλλά κι αν ξεκινήσει πιο κρύα και ψύχραιμα είναι τέτοια η φύση της σχέσης που γεννά έντονα συναισθήματα. Αυτά τα συναισθήματα πρέπει να εκφράζονται, να κοινοποιούνται από τον έναν σύζυγο στον άλλον. Τα θετικά συναισθήματα -τρυφερότητα, στοργή, γνολιάσιμο κτλ.- είναι σαν το λίπασμα που τρέφει τα φυτά, τα δυναμώνει, τα

φουντώνει. Δεν αρκεί όμως να υπάρχουν κάπου βαθιά κρυμμένα στην ψυχή μας. Πρέπει να εκδηλώνονται, με κάθε ευκαιρία, με κάθε τρόπο και μάλιστα ευρηματικό.

Τα αρνητικά εξάλλου συναισθήματα πρέπει επίσης να εκδηλώνονται και μάλιστα συχνά, αν είναι δυνατόν σε καθημερινή βάση. Αν τα απωθούμε στο υποσυνείδητο χωρίς να τα ξεπερνάμε μαζεύουμε μέσα μας ατομικές βόμβες που κάποια στιγμή θα εκραγούν και θα μας διαλύσουν. Πρέπει και τα αρνητικά συναισθήματα να βγαίνουν προς τα έξω, να φανερώνονται, για να αντιμετωπίζονται. Συχνά μπορεί να είναι αδικαιολόγητα και μια αγαπητική συνεξήγηση να τα διαλύσει. Π.χ. η ζήλεια. Τις πιο πολλές φορές είναι αδικαιολόγητη. Αν εκφρασθεί με παρρησία μπορεί ο άλλος σύζυγος να γίνει πιο προσεχτικός ώστε να άρει τις αδικαιολόγητες υποψίες. Αν πάλι είναι δικαιολογημένες ίσως έλθει σε αυτογνωσία και μετάνοια από μια καλότροπη αλλά ελεγκτική έκφραση του συναισθήματος.

Μερικές φορές δεν εκφράζουμε τα συναισθήματά μας δικαιολογούμενοι ότι ο άλλος δεν θα μας καταλάβει ή θα εκμεταλλευθεί την ειλικρίνειά μας. Στην πραγματικότητα αυτοί οι φόβοι μπορεί να καθρεφτίζουν την έλλειψη εμπιστοσύνης στον ίδιο μας τον εαυτό. Ένα άτομο με χαμηλή αυτοεκτίμηση τραβιέται στο καβούκι του και δεν τολμά να εκφρασθεί από φόβο μην πληγωθεί από την δήθεν αναμενόμενη κακή συμπεριφορά του άλλου. Μπορεί να συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή να υπάρχει υψηλή αυτοεκτίμηση. Ένα άτομο με υψηλή αυτοεκτίμηση έχει πολύ λίγο ενδιαφέρον για τους άλλους, αποκλείει τον εαυτό του από αυτούς, αποσύρεται στο δικό του κόσμο και ασχολείται με τα δικά του ενδιαφέροντα. Και οι δύο καταστάσεις, αν υπάρχουν, δεν βοηθούν στην επικοινωνία. Στην πραγματικότητα εκφράζουν τάσεις φυγής.

Πάνω από τα συναισθήματα πάντως κινείται η λογική, όχι για να τα εξαλείψει ή να τα θάψει αλλά για να τα ελέγξει και εν μέρει να τα τιθασεύσει. Η άκριτη και υπερβολική έκφραση συναισθημάτων μπορεί να μας οδηγήσει σε ανεπανόρθωτες καταστάσεις (δράματα οικογενειακά, χωρισμοί κτλ.. Δεν αγόμαστε και φερόμαστε από τα συναισθήματά μας όπως δυστυχώς βλέπουμε γύρω μας να συμβαίνει αρκετά συχνά. Αν αυτά

αντιβαίνουν στην ηθική και τη σωφροσύνη προσπαθούμε να τα ελέγξουμε).

Στ) Κοινές ευκαιρίες

Οι σύζυγοι πρέπει να επιζητούν ευκαιρίες να βρίσκονται μαζί και μάλιστα ήσυχοι, χωρίς τα παιδιά, ώστε να έχουν ευκαιρίες και δυνατότητα επικοινωνίας. Αν μπορούν ας πιουν μαζί έναν καφέ, ας πάρουν μαζί πρωινό, έστω με θυσία λίγου ύπνου. Ας κάνουν μαζί κάποια ψώνια. Ας προγραμματίσουν μια έξοδο ή ένα ταξίδι, όχι κατ' ανάγκη με φίλους και παρέα, αλλά οι δυο τους ώστε να μπορέσουν να επικοινωνήσουν βαθύτερα και ειλικρινέστερα. Βαθύτερη και στερεότερη επικοινωνία μπορεί να βρει ένα ζευγάρι στην κοινή προσευχή και λατρεία. Μακάρι να μαθαίναμε όλοι να συνδεόμαστε με την κοινή προσευχή. Γιατί η Χάρη του Θεού μαλακώνει τις καρδιές και τις βοηθάει να ταπεινωθούν και ν' ανοιχτούν στον άλλον ευκολότερα και να παραμερίσουν έστω για λίγο εγωισμούς και εμπάθειες που σαν τα πεσμένα δέντρα κόβουν τα μονοπάτια της επικοινωνίας.

Κι αν δεν είναι δυνατόν οι σύζυγοι να βρίσκονται συχνά μαζί, υπάρχει, ξέρετε, η νοερή επικοινωνία. Μπορεί να κουβαλάει ο ένας τον άλλον μέσα του. Να προσπαθεί να τον σκέφτεται με θετικά συναισθήματα και να μαντεύει τον τρόπο της δικής του αντίδρασης σε δεδομένες καταστάσεις. Αυτό με λίγη άσκηση μπορεί να γίνει αναφαίρετο βίωμα ώστε οι δυο σύζυγοι να αισθάνονται ομόψυχοι ακόμα κι αν τους χωρίζουν πολλά χιλιόμετρα.

Είναι απόδειξη διαλυμένης συζυγίας να αισθάνεται ο ένας σύζυγος λυτρωμένος όταν λείπει ο άλλος γιατί μπορεί τάχα να κινηθεί πιο ελεύθερα. Η συζυγία σημαίνει έναν κοινό ζυγό, έναν κοινό πόνο. Αν θέλω να απαλλαγώ από τον πιθανό πόνο της συμβίωσης, θέλω να απαλλαγώ από τη συζυγία.

Ζ) Θέλω να δίνω περισσότερα από όσα παίρνω

Φωλιάζει συνήθως στα ζευγάρια μια αντιπαράθεση, ένας ανταγωνισμός, ένας αγώνας υπεροχής και επικράτησης. Θέλουμε να είμαστε οι κυρίαρχοι και να αναγνωρίζεται η υπεροχή μας. Μετρούμε τη δική μας προσφορά και τη βγάζουμε ανώτερη ή αποτελεσματικότερη από αυτήν του συζύγου μας.

Κι όλο ζητάμε από εκείνον περισσότερη προσπάθεια, περισσότερο χρόνο, περισσότερο κόπο, περισσότερο ενδιαφέρον, περισσότερα χρήματα κτλ. Διακρίνεται μια απληστία στη συζυγική σχέση.

Η Αγία Γραφή μας συμβουλεύει: «Μακάριόν εστιν δίδοναι μάλλον ή λαμβάνειν». Προσφέρει μεγαλύτερη ευτυχία το να δίνεις παρά το να παίρνεις. Αυτό ισχύει για τα υλικά αγαθά, αλλά και για τον κόπο και για την καλή διάθεση και για τον καλό λόγο. Αν ξεφύγουμε λίγο από τον εγωκεντρισμό μας θα βρούμε αληθινή χαρά στην υπέρβαση του εαυτού μας, στο ξεπέρασμα της επιθυμίας και ανάγκης μας να ζητάμε και να λαμβάνουμε συνεχώς από τους άλλους. Θα βρούμε πληρότητα στην “κένωση” και στην προσφορά.

Το μυστικό για να μπορείς να δίνεις περισσότερα από αυτά που ζητάς, με καλή διάθεση, χωρίς απωθημένα, είναι να πιστεύεις ότι δεν το κάνεις για τον εγωιστή ή απαιτητικό ή στριμμένο ή ιδιότροπο σύζυγό σου, αλλά το κάνεις για τον γλυκύτατο Χριστό που σταυρώθηκε για σένα. «Αυτό που κάνετε για τον ελάχιστο αδελφό μου είναι σαν να το κάνετε σε μένα», μας είπαν τα αψευδή του χείλη. Αν μπορούμε έτσι να βλέπουμε τις καταστάσεις της ζωής μας θα είμαστε πάντα ειρηνικοί και χαρούμενοι. Αν δεν μπορούμε, θα βασανιζόμαστε με ένα μέτρο ή μια ζυγαριά στο χέρι προσπαθώντας να μετρήσουμε την προσφορά του καθενός στη συζυγία και στην μεταξύ μας επικοινωνία.

Η) Ευγένεια και αβροφροσύνη χωρίς υπερβολές

Είναι πολύ ωραίο και πολιτισμένο, συμβάλλει στην ειρηνική διαβίωση και διευκολύνει την επικοινωνία το να φερόμαστε μεταξύ μας οι σύζυγοι με ευγένεια και αβρότητα. Αντί να πούμε «Φέρε νερό, γυναίκα» ας πούμε «καλή μου, φέρε μου ένα ποτήρι νερό» ή το αντίθετο. Ο κόπος που ζητάμε από τον άλλον είναι ακριβώς ο ίδιος. Η καλή διάθεση που του δημιουργούμε τον ελαφραίνει, τον μειώνει. Συνήθως κρατάμε την ευγένεια για τους ξένους και φερνόμαστε όπως νάναι στους δικούς μας ανθρώπους. Γιατί; Κάποιοι λένε ότι αυτό δείχνει οικειότητα και άνεση. Ναι. Όταν είμαστε άνετοι βγάζουμε από μέσα μας αυτό που έχουμε καλά κρυμμένο από τους πιο ξένους. Αν αυτό που έχουμε είναι σκληρότητα και

τραχύτητα θα φερθούμε άξεστα, με αγένεια. Αν μέχρι το βάθος της ύπαρξής μας είμαστε καλλιεργημένοι και γλυκείς και ήρεμοι, θα φερθούμε και στον πιο δικό μας άνθρωπο με ευγένεια και λεπτότητα. Και μάλιστα με περισσή ευγένεια και λεπτότητα γιατί αυτός είναι ο διαλεχτός μας. Γι' αυτόν αξίζουν τα καλύτερά μας.

Πάντως σε όλα τα θέματα παίζει ρόλο και η συνήθεια. Οι καλοί τρόποι είναι κατεξοχήν θέμα συνήθειας και οφείλουμε να τους καλλιεργούμε και στον εαυτό μας και στα παιδιά μας.

Παραδείγματα: Ευγένεια σ' αυτό που ζητάμε. Όχι με απαίτηση, αλλά διακριτικά, κεντρίζοντας το φιλότιμο του άλλου. Στις απαγορεύσεις και τις αρνήσεις να μην είμαστε απόλυτοι. Να αφήνουμε στον άλλον περιθώριο να κινηθεί κατά συνείδηση. Να θυμόμαστε επετείους και να θυμίζουμε με όμορφο τρόπο πριν έρθει ο άλλος σε δύσκολη θέση. Να νοιαζόμαστε για ό,τι απασχολεί τον άλλον, για την εμφάνισή του, για την υγεία του, για κάποιο τρέχον πρόβλημα όσο ασήμαντο κι αν φαίνεται σε μας. Είναι πολύ ωραία τα μηνύματα. Τώρα υπάρχουν και τα κινητά. Φεύγει το πρωί πρώτος ο ένας από τους δύο. Ας αφήσει κάπου κάπως γραπτά ή κάπως αλλιώς την καθημέρα του κτλ.

Επίσης είναι πολύ ωραίο να μάθει να δίνει ο ένας ύπαρξη και αξία στον άλλον μέσα στην οικογένεια. Τι ωραίο που είναι να ακούν τα παιδιά από τα χείλη του πατέρα τους: «Ευχαριστώ πολύ. Σαν τον δικό σου τον καφέ δεν πίνω πουθενά». Ή «Πεντακάθαρο το έκανες το αυτοκίνητο. Μπράβο σου!». Ή να λέει η μητέρα στα παιδιά: «Τι δυνατός που είναι ο μπαμπάς! Δεν έχουμε να φοβηθούμε τίποτα μαζί του» κτλ. Το άνοιγμα της πόρτας για τον άλλον, μια βοήθεια σ' αυτό που κουβαλάει, μια συγνώμη για τη διακοπή της κουβέντας του ή της δουλειάς του στέλνουν στον άλλον το πολύτιμο μήνυμα «Σ' αγαπώ, σε νοιάζομαι, σ' εκτιμώ, σε προσέχω».

Η αβροφροσύνη δίνει αξία και αξιοπρέπεια σ' αυτόν που τη δέχεται αλλά και σε αυτόν που την προσφέρει.

Θ) Ευχαριστιακό φρόνημα

Η πιο μεγάλη αδυναμία του σύγχρονου ανθρώπου είναι η ανευχαρίστητη ψυχή του. Παρά τα άπειρα αγαθά που απολαμβάνουμε, ασύλληπτα για άλλες εποχές, συνεχώς αισθανό-

μαστε άδαιοι. Όλο κάτι μας λείπει. Κυρίως βέβαια τρέφεται αυτή η ψυχολογία μας από τον καταναλωτισμό τον οποίον καλλιέργησε ο καπιταλισμός και αφορά πρωτίστως τα υλικά αγαθά. Αυτό το φρόνημα όμως έχει περάσει σε κάθε πτυχή της ζωής μας και στα άυλα αγαθά και στα πρόσωπα και στις αξίες. Δεν χαιρόμαστε αυτό που έχουμε, αλλά λυπούμαστε γι' αυτό που δεν έχουμε. Κι επειδή πάντοτε θα υπάρχει κάτι που δεν έχουμε, είμαστε συνεχώς μουτρωμένοι, παραπονεμένοι, αγχωμένοι για να το αποκτήσουμε κτλ.

Πόσο καλύτερα θα αισθανόμασταν αν καλλιεργούσαμε τη θετική διάθεση, την αισιόδοξη άποψη, να βλέπουμε τα καλά γύρω μας και συγκεκριμένα στον ή στη σύζυγό μας. Σ' αυτά να εστιάζουμε και να αρκούμαστε. Συνήθως αυτό που κυνηγάμε είναι ένα άπιαστο όνειρο. Δεν υπάρχει τέλειος άνθρωπος. Και συχνά επιτρέπει ο Θεός κυνηγώντας τον καλύτερο να πέσουμε σε δυσκολότερους ανθρώπους. Έχοντας αυτή την ψυχολογική και αξιολογική αφετηρία δεν θα αποκάμουμε στην προσπάθεια επικοινωνίας με τον ή την σύζυγό μας. Θα τον αντιμετωπίζουμε ρεαλιστικά. Έχει τις αδυναμίες του και τις δυσκολίες του αλλά αυτός είναι, αυτή είναι. Είναι ουτοπικό να κυνηγάς κάτι άλλο που το θεωρείς καλύτερο και που κατά πάσα πιθανότητα ποτέ δεν θα το βρεις.

1) Διαγραφή της δικαίωσης-ισορροπία όχι στο μέσον αλλά οπουδήποτε

Αυτό ακούγεται αρκετά εξωφρενικό, ιδιαίτερα στη γεμάτη δικαιώματα εποχή μας. Δικαιώματα της γυναίκας. Ισοτιμία. Δικαίωμα γνώμης. Δικαίωμα θυμού και εξωτερίκευσης κτλ. Συμφωνώ απόλυτα με όλων των ειδών τα δικαιώματα και πράγματι οφείλουμε πολλά σε όσους αγωνίστηκαν για την κατοχύρωσή τους. Όμως μέσα στη συζυγία δεν μπορούμε να προχωρήσουμε προβάλλοντας συνεχώς τα δικαιώματά μας. Θα οδηγηθούμε ταχύτατα σε ρήξη και διάλυση. Η συζυγία είναι ο χώρος της υπέρβασης και της συγνώμης και της αγάπης. Η αγάπη ξεπερνάει τα δικαιώματα και το δίκιο και τη δικαίωση και όλα τα συνώνυμα. Η αγάπη πάντα στέργει και πάντα υπομένει και ουδέποτε εκπίπτει. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο ένας από τους δύο, ο πιο "έξυπνος" θα περιμένει από τον άλλον την υπέρβαση. Και οι δυο θα αγωνίζονται για το κάτι παραπάνω. Και οι

δυο θα συγχωρούν. Και οι δυο θα αγαπούν. Δεν θα κρατούν στο χέρι ούτε μεζούρα, ούτε ζυγαριά, ούτε βαθμολόγιο, ούτε χάρτη συνταγματικών δικαιωμάτων. Μέσα στο γάμο αλλοίμονο αν μαλώνουμε για το ποιος έχει δίκιο. Δεν θα κάνουμε τίποτα άλλο σ' όλη μας τη ζωή εκτός από το να μαλώνουμε. Μόλις παραιτηθούμε από το δίκιο θά 'ρθει η δικαίωση. Όχι από τον σύζυγο. Θά 'ρθει απ' το Θεό, θά 'ρθει από τη συνειδησή μας, θά 'ρθει από εκεί που δεν το περιμένουμε. Μέσα στο γάμο ισορροπούμε όχι στο μέσον αλλά οπουδήποτε. Ένας μπορεί αντικειμενικά να μπορεί να δώσει 10 κι ο άλλος σύζυγος 90. Αν δεν υπάρχει εκμετάλλευση, αλλά αγάπη και κατανόηση μπορεί να σταθεί αυτή η συζυγία και να είναι πολύ πιο πετυχημένη από μια άλλη που ισορροπεί στο 50-50. Καθένας καταθέτει το χάρισμά του όχι για προβολή και επιβολή αλλά για να υπηρετήσει με αυτό την αδυναμία του άλλου συζύγου.

Είδαμε ακροθιγώς τις θετικές προϋποθέσεις της επικοινωνίας. Ας δούμε τώρα τα αποτρεπτικά. Τι την κωλύει; Τι την καταργεί;

Πρώτο και βασικό εμπόδιο είναι ο ναρκισσισμός, δηλαδή ο αυτοθαυμασμός.

Ο κόσμος το λέει πολύ απλά: «Ασχολείται τόσο με τον εαυτό του που δεν μπορεί να κοιτάξει κανέναν άλλον». Ο ναρκισσισμός στρέφει όλον τον ψυχικό μας δυναμισμό προς το άτομό μας και δεν μας αφήνει να δούμε και να αγαπήσουμε το σύντροφό μας. Εμπεριέχει το στοιχείο της αδιαφορίας και της υποτίμησης όλων των άλλων και του πιο δικού μας ανθρώπου. Χαμένοι στο ναρκισσισμό μας φαντασιώνουμε πολλές φορές έναν ιδεατό εαυτό με αρετές και προσόντα, όχι αυτά που έχουμε, αλλά αυτά που νομίζουμε ή που θα θέλαμε να έχουμε. Κατασκευάζουμε ένα είδωλο του εαυτού μας το οποίο λατρεύουμε. Όταν η πραγματικότητα που την προσωποποιεί το πιο κοντινό μας πρόσωπο, δηλαδή ο σύζυγός μας, αποδείξει την πραγματική μας κατάσταση, το αληθινό μας πρόσωπο, την αληθινή μας αξία, τα ελαττώματα και τις αδυναμίες μας, συχνά αρνούμαστε να τα δεχτούμε. Εναντιωνόμαστε όχι μόνο στο πρόσωπο που μας ξεσκέπασε αλλά και στην αληθινή μας εικόνα και κατάσταση και για να μην απογυμνωθούμε κλεινόμαστε ερμητικά στον εαυτό μας. Δεν αφήνουμε διόδους επικοινωνίας. Η επικοινωνία γίνεται για μας μια οδυνηρή αποκά-

λυση και αποκαθήλωση. Ο ναρκισσιστής δεν ενδιαφέρεται να στήσει γέφυρες επικοινωνίας. Κλείνεται στην αυταρέσκειά του, στον αυτοθαυμασμό του και μένει στην απόλυτη μοναξιά του.

Τον ναρκισσισμό μας τον καλλιεργούν συνήθως τα πρόσωπα που με το παραμικρό μας επαινούν – γονείς, παππούδες κτλ.. Ο έπαινος μας αρέσει, αλλά δεν μας ωφελεί. Στην πραγματικότητα θα έπρεπε να είμαστε ευγνώμονες προς εκείνα τα πρόσωπα που θα βρεθούν πολύ κοντά μας και θα γίνουν ο έλεγχός μας. Λέει στην Αγία Γραφή: «Αν ελέγξεις σοφό θα γίνει σοφότερος, αν ελέγξεις ανόητο, θα σε μισήσει». Οι ψυχολόγοι βέβαια συνιστούν τον έπαινο ιδίως στα μικρά παιδιά για να αποκτήσουν αυτοεκτίμηση. Χρειάζεται όμως μεγάλη προσοχή στον άκριτο έπαινο.

Δεύτερο εμπόδιο, πιο συνηθισμένο, είναι ο εγωισμός μας. Ο εγωισμός διαφοροποιείται από τον ναρκισσισμό. Ο ναρκισσιστής δεν βρίσκει στον εαυτό του ελαττώματα. Ο εγωιστής βρίσκει, αλλά τα δικαιολογεί και εμμένει σ' αυτά. Μάλιστα έχει δύο μέτρα και δύο σταθμά. Άλλα για τους άλλους, πιο αυστηρά, και άλλα για τον εαυτό του. Μέσα στη συζυγία ο εγωιστής διογκώνει τη δική του προσφορά και μειώνει την προσφορά του άλλου συζύγου. Φοβάται μη γίνει το κορόιδο, το θύμα, μην τον εκμεταλλευθεί ο σύντροφος, μην είναι αυτός που θα τραβάει το περισσότερο κουπί. Βιάζεται «να σχίσει τη γάτα».

Παραδείγματα: Αν βλέπει τον εαυτό του κατώτερο στη σχέση, πληγώνεται και μειονεκτεί. Αν βλέπει τον εαυτό του ανώτερο, τον ενοχλεί η ατέλεια του άλλου. Έχει ο άλλος μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια; Νιώθει μειονεκτικά και ζορίζεται. Έχει αυτός; Το υπενθυμίζει με κάθε ευκαιρία και υπερψία.

Ανάμεσα σε εγωιστές ανθρώπους είναι αδύνατον να υπάρξει επικοινωνία. Καθένας στήνει τις γέφυρες όπου τον βολεύουν. Δεν λογαριάζει την βολή ή τη διαφορετικότητα του άλλου. Αλλά πάντα δικαιολογείται. «Εγώ θέλω την επικοινωνία, την επιζητώ. Ο άλλος την αρνείται». Στην πραγματικότητα θέλει τον άλλον ακριβώς στα δικά του μέτρα. Γίνεται Προκρούστης. Ούτε παραπάνω, ούτε παρακάτω.

Αντίδοτο του ναρκισσισμού και του εγωισμού είναι η ταπείνωση. Και δεν υπάρχει καλύτερο εργαστήριο ταπείνωσης

από το γάμο. Η ταπείνωση παίρνει το εγώ και το εσύ και τα μεταποιεί σε εμείς. Αυτό δεν γίνεται μαγικά. Θέλει χρόνο και πόνο. Μέσα στο γάμο υπάρχει ο χρόνος. Πρέπει να υπάρχει ο χρόνος. Χρόνος επικοινωνίας και πλησιάσματος και πραγματικής γνώσης του άλλου. Και πρέπει να αντέξουμε και τον πόνο. Να μην τον φοβηθούμε. Να μην τον αποφύγουμε. Να τον αποδεχθούμε ως αναφαιρέτο τίμημα αυτής της μεταποίησης του εγώ και του εσύ στο εμείς. Εκτός αν δεν θέλουμε το εμείς. Αν προτιμούμε τις δυο ατομικότητες, τις δυο διακεκριμένες, παράλληλες, ασύμβατες, αταίριαστες, απλά συντυχούσες ίσως τοπικά και χρονικά υπάρξεις.

Στις ημέρες μας υπάρχει μια φοβερή, συχνά θανατηφόρα, αρρώστια της επικοινωνίας. Και το τραγικό είναι ότι φέρει τον τίτλο «δίκτυο επικοινωνίας». Η ενασχόληση με τον υπολογιστή και μάλιστα η πλοήγηση στο Ίντερνέτ είναι μια μάλιστα για πολλά ζευγάρια. Δεν εξετάζουμε την αναγκαιότητα ή τα πλεονεκτήματα της ηλεκτρονικής ενασχόλησης. Τη βλέπουμε απλά σαν μια απίστευτα χρονοβόρα και απομονωτική συνήθεια. Υπάρχουν πάρα πολλά ζευγάρια που δεν συνευρίσκονται ούτε σωματικά εξαιτίας της υπερβολικής προσκόλλησης του συζύγου συνήθως στον υπολογιστή του. Φανταστείτε την όλη ζωή ενός τέτοιου ζευγαριού.

Ας αναφερθούμε τώρα εν συντομία γενικότερα στην ομοψυχία μέσα στο γάμο και την οικογένεια. Όπως σε κάθε ομαδική προσπάθεια απαραίτητη προϋπόθεση επιτυχίας είναι ο κοινός στόχος και οι συνδυασμένες και ομόψυχες ενέργειες όλων των μελών της ομάδας, έτσι και στην οικογένεια χρειάζεται ένας στόχος και ομοψυχία. Αν δεν υπάρχει στόχος, μάλλον δεν υπάρχει λόγος να μούμε στην κονίστρα του γάμου κι αν δεν υπάρχει ομοψυχία και τον στόχο δεν θα πετύχουμε και βαριά θα πληγωθούμε στο αγώνισμα του γάμου. Ομοψυχία θα πει «το αυτό φρονείν». Όχι απλά να μου αρέσει κάποιος ή κάποια. Όχι απλά να συζητάμε ωραία ή να κάνουμε καλό σεξ. Αλλά να έχουμε το ίδιο φρόνημα, την ίδια πίστη, τα ίδια ιδανικά, τις ίδιες αξίες, τους ίδιους στόχους. Και να τα έχουμε όχι μόνο στην αρχή της σχέσης μας, αλλά να φροντίσουμε να συμβαδίζουμε και να ομοψυχούμε σ' όλη τη διάρκεια της κοινής μας πορείας. Δεν είναι εύκολο. Είναι κοπιώδες και οδυνηρό. Χρειάζεται πάλι και πάλι να κάνουμε υπέρβαση

του εγώ και του βολέματός μας. Το αποτέλεσμα όμως δικαιώνει τον κόπο και τον πόνο: είναι η πραγματοποίηση της ευχής: «Κύριε, ο Θεός ημών, δόξη και τιμή στεφάνωσον αυτούς».

Επικοινωνία με τα παιδιά

Είδαμε και στο κεφάλαιο για την επικοινωνία μεταξύ των συζύγων ότι η επικοινωνία είναι το ζητούμενο. Το ίδιο ισχύει και στη γονεϊκή σχέση. Το ζητούμενο είναι η επικοινωνία των γονέων με τα παιδιά. Αν η επικοινωνία μεταξύ των συζύγων έχει μπει σε καλό δρόμο θα γίνει πιο εύκολα και η επικοινωνία με τα παιδιά. Αν οι δύο σύζυγοι δεν έχουν προχωρήσει σε βαθύτερη επικοινωνία, ο ερχομός και η ανατροφή των παιδιών θα αναδείξει και θα μεγεθύνει τα προβλήματα που υπάρχουν στην ενδοσυζυγική επικοινωνία. Αυτό είναι σχεδόν απαράβατος νόμος. Ιδιαίτερα όταν τα παιδιά γίνονται έφηβοι, είναι μαθηματικά βέβαιο, ότι μέσα από τα στοιχεία του χαρακτήρα τους που θα αναφανούν πιο ξεκάθαρα και μερικές φορές προκλητικά για τους γονείς και μέσα από τις συγκρούσεις που θα προκύψουν θα φανερωθεί το κενό επικοινωνίας πρώτα μέσα στο ζευγάρι, αλλά και στη σχέση γονέων και παιδιών.

Μετά τα τελευταία βίαια επεισόδια κι αυτό το φοβερό ξέσπασμα μαθητών και φοιτητών, κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι έπεσαν κυριολεκτικά με τα μούτρα να ερμηνεύσουν το φαινόμενο. Πολλοί κατέληξαν στο εξής συμπέρασμα ως προς τα αίτια αυτού του ξεσπάσματος: Οι νέοι μας σήμερα δεν έχουν μάθει να επικοινωνούν, δεν μπορούν να εκφραστούν με λόγο και υγιές βίωμα. Μεγαλώνουν σε οικογένειες ή διαλυμένες ή παγωμένες ή βουβές, παρέα με υπολογιστές και video games, συχνά χωρίς τους γονείς που αγωνίζονται να εξασφαλίσουν πολλά υλικά αγαθά, αλλά παραμελούν ή αδυνατούν να καλύψουν την ανάγκη του παιδιού τους για επικοινωνία. Αυτή η αδυναμία επικοινωνίας τους έχει κάνει βίαιους και επιθετικούς. Αν θέλετε, έχασαν ένα υπέροχο ανθρώπινο χαρακτηριστικό, τη λογική επικοινωνία. Εκφράζονται και εκδηλώνονται ακατέργαστα, παράλογα, βαιοπραγούν τυφλά, μόνο και μόνο για

να ανοίξουν μια έξοδο σ' αυτό το τείχος της παγωνιάς όπου τους έχουμε κλείσει. (Παράδειγμα Έλεν Κέλλερ)

Πρέπει λοιπόν να δουλέψουμε πολύ την επικοινωνία. Είναι ίσως ο πρώτος στόχος μέσα στην οικογένεια. Η επικοινωνία επιδιώκεται και πετυχαίνεται κυρίως με το λόγο, αλλά όχι μόνο με αυτόν. Ο λόγος που έχει στόχο την επικοινωνία πρέπει να συνοδεύεται και από αντίστοιχη πράξη και βίωμα.

Ας δούμε πρώτα κάποιες νοσηρές μορφές σχέσεων που ίσως θεωρούμε επικοινωνία και παρακάτω τις υγιείς μορφές.

Ας αναλογιστούμε μια μέρα από την καθημερινότητά μας κι ας καταγράψουμε ό,τι είπαμε στα παιδιά μας. Συνήθως τους απευθύνουμε πάρα πολλές **εντολές** (σήκω, πλύσου, φάε, διάβασε, συμμαζέψε το δωμάτιο κτλ.), πολλές **ανακριτικές ερωτήσεις** (Πού ήσουν; Με ποιον μιλούσες στο τηλέφωνο; Γιατί δεν πήρες καλό βαθμό;) **απειλές** (αν δεν κάνεις αυτό, θα πάθεις εκείνο, θα σε δείρω, δεν θα πάμε βόλτα, θα το πω στον μπαμπά κτλ.), **συγκρίσεις** (δες πόσο προκομμένη είναι η αδερφή σου ή η συμμαθήτριά σου, γίνε ευγενικός και πρόθυμος σαν τον Κώστα κτλ.) και πολλές **κρίσεις** (Είσαι τεμπέλης, είσαι ανοικοκύρευτη, είσαι ανόητος, είσαι τσαπατσούλης, είσαι απρόσεχτη κτλ.). Επίσης μας αρέσει πολύ, "τη βρισκουμε", όταν βγάζουμε έναν ωραίο **κηρυκτικό λόγο** στα παιδιά μας.

Όλα αυτά που αφήφιστα και κατά κόρον ξεστομίζουμε καθημερινά όχι μόνο δεν είναι επικοινωνία, αλλά είναι σοβαρά εμπόδια στο πλησίασμα των ψυχών. Εμείς θεωρούμε ότι έτσι κάνουμε το καθήκον μας, δηλαδή υποδεικνύουμε στα παιδιά μας το σωστό και το λάθος. Στα παιδιά όμως περνούν άλλα μηνύματα και τα αποτελέσματα θα μας απογοητεύσουν.

Οι **υποτιμητικές κρίσεις** κρεμούν ταμπέλες στα παιδιά και κατά κάποιον τρόπο επιδρούν στο χαρακτήρα τους. Αν ένα παιδί ακούει συνεχώς από τους γονείς του ότι είναι τεμπέλης θα γίνει τεμπέλης. Αν άλλο παιδί ακούει συνεχώς ότι είναι ανόητος θα το αποδεχθεί σαν φυσική του κατάσταση και μειονεξία και θα παραιτηθεί γρήγορα από την προσπάθεια να προοδεύσει στα μαθήματα.

Οι **συγκρίσεις** γεννούν θυμό, ζήλια και φθόνο ή και παγερή αναισθησία. Πολύ σπάνια ξυπνούν στα παιδιά τη διάθεση

να αγωνιστούν για να ξεπεράσουν το πρόσωπο με το οποίο συγκρίνονται.

Οι **πολλές εντολές** αφαιρούν από το παιδί την πρωτοβουλία, την αποφασιστικότητα και την ικανότητα να επιλέγει και να επιθυμεί το σωστό και το ωραίο. Πάντα θα περιμένει μια εντολή για να κάνει κάτι.

Οι **απειλές**, όταν μάλιστα δεν πραγματοποιούνται, αποδυναμώνουν το γονιό, τον εκθέτουν. Μόνο αν μπορούμε και είμαστε αποφασισμένοι να τις πραγματοποιήσουμε, έχει νόημα να τις ξεστομίζουμε. Δεν υπάρχει πιο γελοίο άκουσμα από το να λέει η μητέρα στο άτακτο παιδί της «Θα σε σκοτώσω».

Τα **κηρύγματα** προκαλούν αποστροφή και αντίδραση. Τα παιδιά σιγά-σιγά αποκτούν “κωφότητα”. Κλείνουν τα εσωτερικά τους αυτιά και δεν δέχονται μέσα τους όσα ίσως φθάνουν μέχρι τα σωματικά τους ότα. Το χειρότερο είναι ότι αντιδρούν και στην αντίδρασή τους δεν σκέπτονται κριτικά. Απορρίπτουν ό,τι λέει ο γονιός μόνο και μόνο επειδή έχουν βαρεθεί τα λόγια του.

Οι **ανακριτικές ερωτήσεις** κάποια στιγμή θα αναγκάσουν το παιδί να πει ψέματα για να καλύψει κάποια άστοχη ενέργειά του. Και συνήθως αν ο γονιός συνεχίζει την ανακριτική τακτική, δεν θα πρόκειται για μεμονωμένα ψέματα, αλλά για τη δημιουργία χαρακτήρα κρυψίνου, υπόγειου και διπλοπρόσωπου.

Οι **άσχημες κρίσεις, οι συνεχείς συγκρίσεις, οι απειλές**, αν επαναλαμβάνονται και συνδυάζονται, θα προκαλέσουν αισθήματα μειονεξίας και βαθύτατο αίσθημα εξευτελισμού και ταπείνωσης (αυτή δεν είναι καλή ταπείνωση, είναι πληγωμένος εγωισμός) που μπορεί να συνοδεύει το παιδί μας σε όλη του τη ζωή.

Σε όλα τα προαναφερθέντα είναι **ευχής έργο το παιδί μας να αντιδρά**. Είναι σημάδι ψυχικής υγείας. Αν τα δέχεται παθητικά, χωρίς εμφανή αντίδραση, νάμαστε σίγουροι ότι συσσωρεύει πικρία και οδηγείται σε συμπλέγματα.

Επίσης για κανένα λόγο, όσο στεναχωρημένοι κι αν είμαστε από κάποια συμπεριφορά του παιδιού μας, δεν πρέπει να διακόπτουμε την επικοινωνία μας μαζί του δήθεν για τιμωρία. Τα “κατεβασμένα μούτρα”, η επιτιμητική σιωπή, νομίζω πως είναι πολύ βαριά, ασήκωτη για οποιαδήποτε σχέση πολλών

μάλλον για τη γονεϊκή. Το παιδί δεν την αντέχει. Παγώνει, αδειάζει ψυχικά, όταν αισθάνεται ότι ο πατέρας ή η μητέρα δεν θέλουν να επικοινωνήσουν μαζί του. Είναι η πιο σκληρή τιμωρία που μπορούμε να επιβάλουμε στα παιδιά μας. Επιπλέον τους μαθαίνουμε έναν πολύ άσχημο τρόπο αντίδρασης που θα οδηγήσει αργότερα σε αδιέξοδο τη συζυγική τους σχέση. Ό,τι κι αν συμβεί, όσο σκληρά και προσβλητικά αν μας μίλησε ή μας συμπεριφέρθηκε ένα παιδί μας ή μας εξώθησε σε άσχημη συμπεριφορά, ας βρίσκουμε έναν τρόπο να δίνουμε τέλος στην οξύτητα και την ένταση. Κι ας μη διστάζουμε να ζητούμε συγγνώμη αν νομίζουμε ότι αυτό θα φέρει τη λύση. Δεν μειώνεται το κύρος μας, όταν ζητούμε συγγνώμη. Αντίθετα προσφέρουμε στα παιδιά μας άριστο παράδειγμα. (Πάλι χρειάζεται διάκριση. Να μην γίνει και η συγγνώμη μια τυποποιημένη πράξη, ίσα-ίσα για να σκεπάσει μια ρήξη. Η συγγνώμη πρέπει να βγαίνει από την καρδιά μας. Να μας πονάει).

Είπαμε στην εισαγωγή ότι η επικοινωνία επιτυγχάνεται με το λόγο, αλλά όχι μόνο με αυτόν. Εκπέμπουμε και δεχόμαστε μηνύματα και με πολλά άλλα μέσα. Με μορφασμούς, με την έκφραση του προσώπου μας, με την ωχρότητα ή το αναψοκοκκίνισμά μας, με τη χροιά της φωνής μας, με τη σιωπή μας, με άγγιγμα σωματικό ή με την απουσία σωματικού αγγιγματος, με τη συγκεντρωμένη προσοχή μας ή με την αδιάφορη ματιά μας, με την απουσία μας κτλ. Την επικοινωνία χωρίς λόγια ας την ονομάσουμε παραεπικοινωνία για να συνεννοηθούμε. Σε ένα πείραμα Αμερικανών ψυχολόγων διαπιστώθηκε ότι η επικοινωνία με το λόγο καλύπτει το 7% και η παραεπικοινωνία το 93% της καθημερινότητάς μας. Ακούγεται υπερβολικό. Ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι δεν είναι ασφαλή τα συμπεράσματα, πάλι είναι εντυπωσιακή η αξία της παραεπικοινωνίας. Συχνά άλλο μήνυμα εκπέμπουν τα λόγια μας και άλλο η όλη μας ύπαρξη. Αυτή τη διάσταση τη συλλαμβάνουν τα παιδιά και μας τη χρεώνουν.

Παράδειγμα: Η Μαρία δείχνει μια ζωγραφιά που με κόπο έφτιαξε στη μητέρα της που ασχολείται με το μαγείρεμα. «Μα είναι θαυμάσια!», λέει με ενθουσιασμό η μητέρα χωρίς να διακόψει το ανακάτεμα του φαγητού. Η Μαρία άκουσε τον έπαινο, αλλά δεν την άγγιξε γιατί εισέπραξε και το παραεπικοινωνιακό μήνυμα της αδιάφορης στάσης της μητέρας της.

Αστράφτει και βροντάει και το μικρό παιδί τρέχει στην αγκαλιά της μητέρας του. Εκείνη το αγκαλιάζει σφιχτά και του λέει να μη φοβάται, δεν είναι τίποτα φοβερό κτλ., αλλά η ίδια τρέμει κι έχει χλωμιάσει. Το παιδί εισπράττει το τρεμούλιασμα και τη χλωμάδα, τα λόγια απλά δεν τα ακούει.

Ο πατέρας προτρέπει το παιδί του να ασχοληθεί με τον αθλητισμό, του απαριθμεί τα οφέλη κτλ. αλλά ο ίδιος δεν σηκώνεται από τον καναπέ και την τηλεόραση. Ο λόγος δεν είναι αρκετός αν δεν συνοδεύεται από σύμφωνη πράξη.

Πολλά άλλα παραδείγματα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε. Ο Alfred Adler έλεγε ότι αν θέλουμε πραγματικά να δούμε τι μηνύματα μας στέλνουν οι άλλοι, θα πρέπει να κλείνουμε τα αυτιά μας και να παρακολουθούμε τη συμπεριφορά τους. Για εξάσκηση μπορούμε να κλείσουμε τον ήχο της τηλεόρασης και να παρακολουθούμε τις εκφράσεις των προσώπων κι έτσι να προσπαθούμε να συλλάβουμε την εξέλιξη της υπόθεσης ενός έργου. Λοιπόν τα παιδιά μας αυτό κάνουν. Επηρεάζονται κυρίως από την παραεπικοινωνία. Μάλιστα στη βρεφική ηλικία, που η ικανότητα του λόγου δεν είναι ανεπτυγμένη, τα βρέφη τρέφονται κυριολεκτικά από την παραεπικοινωνία. Ευτυχώς, προς τα βρέφη είμαστε πολύ τρυφεροί και προσηλωμένοι κατά κανόνα κι έτσι εκπέμπουμε μηνύματα ενδιαφέροντος, στοργής, προσοχής, αγάπης, φροντίδας.

Μια πολύ σημαντική παράμετρος της επικοινωνίας και της παραεπικοινωνίας είναι η **προσοχή**. Η προσοχή είναι κατεξοχήν έργο αγάπης, αλλά είναι κοπιώδης γιατί απαιτεί μεγάλη συγκέντρωση του νου μας και απάρνηση συχνά του εαυτού μας και των προσωπικών μας ασχολιών. Η ένταση της προσοχής μας όταν ένα παιδί μας μιλάει καθορίζει την ποιότητα της ακρόασής μας, της ανταπόκρισής μας, άρα της επικοινωνίας μας. Έχουμε τις εξής διαβαθμίσεις της προσοχής: (ενδεικτικά θεωρούμε ότι ο γονιός έχει απέναντί του ένα εξάχρονο παιδί) α) ο γονιός απαγορεύει στο παιδί να μιλάει, β) το παιδί μιλάει στον αέρα, ο γονιός ασχολείται με κάτι άλλο, γ) ο γονιός κάνει πως ακούει και συμμετέχει με μικρή ανταπόκριση σε κάποιες στιγμές, στην πραγματικότητα όμως δεν έχει διακόψει τον ειρμό των δικών του σκέψεων ή τη δική του απασχόληση, δ) ο γονιός ακούει επιλεκτικά προσπαθώντας να διακρίνει κάτι σημαντικό μέσα σε πολλά αδιάφορα που θα λέει το παιδί, φιλ-

τράρει επιλεκτικά και ξεχωρίζει το άχυρο από το σιτάρι. Βέβαια αν η προσοχή δεν είναι συνεχής πολύ σιτάρι θα πάει χαμένο ή το αντίθετο θα σκαλώσουμε σε άχυρο. Τέλος ε) ο γονιός ακούει αληθινά το παιδί του δίνοντάς του πλήρη και αποκλειστική προσοχή, ζυγίζει κάθε λέξη και καταλαβαίνει κάθε πρόταση. Φυσικά ο πέμπτος τρόπος, που είναι αληθινή και απόλυτη ακρόαση, απαιτεί μεγάλη προσπάθεια και αν θα έπρεπε να είναι συνεχής θα εξαντλούσε τους γονείς. Στην πραγματικότητα χρησιμοποιούμε όλες τις διαβαθμίσεις της προσοχής κι αυτό είναι θεμιτό. Πρέπει όμως να έχουμε τεντωμένα τα αντανακλαστικά μας και να σταθμίζουμε συνεχώς ποιο είδος ακρόασης πρέπει να διαθέσουμε στο παιδί μας. Κάποιες φορές που απαιτείται η απόλυτη ακρόαση πρέπει να αφήσουμε κατά μέρος ο,τιδήποτε κάνουμε και να συγκεντρωθούμε σ' αυτό που μας λέει το παιδί μας ακόμα κι αν μας κουράζει η διήγησή του ή μας πιέζουν άλλες υποχρεώσεις μας. Και για να φανερώσουμε την προσήλωσή μας πρέπει να συναντιούνται τα μάτια μας. Να το παρακολουθούμε σαν να είναι ένας σπουδαίος διαλέκτης, ένα εξαιρετικό πρόσωπο. Η αληθινή ακρόαση που απαιτεί την πλήρη προσοχή μας είναι μια αληθινή πράξη αγάπης, γιατί σημαίνει μια προσωρινή παραίτηση από το εγώ μας και ταύτιση με το παιδί μας, μια εισαγωγή μας στο δικό του κόσμο που πρέπει να τον κατακτήσουμε με τα δικά του γνωστικά μέσα. Είναι μια υπέρβαση του εγώ του γονιού. (Ίσως αργότερα αφιερώσουμε ένα θέμα στην προσοχή. Τώρα ας μείνουμε σ' αυτά τα λίγα).

Υγιής Επικοινωνία Πώς επικοινωνούμε

Είπαμε ότι επικοινωνούμε με λόγια και βίωμα. Η μητέρα επικοινωνεί βαθύτατα με το βρέφος την ώρα που το θηλάζει ή το αλλάζει. Ο γονιός επικοινωνεί την ώρα που παίζει με το νήπιο ή του διαβάζει ένα παραμύθι ή του μαθαίνει ένα τραγουδάκι και αργότερα με το παιδί-μαθητή την ώρα που τον επιτηρεί στη μελέτη του ή όταν κάνουν μαζί μια χειροτεχνία ή εργασία. Επικοινωνεί με τον έφηβο σ' έναν αγώνα μπάσκετ ή ποδοσφαίρου (παίζοντας μαζί ή βλέποντάς τον στην τηλεόραση). Επικοινωνεί σε μια αρρώστια την ώρα που περιποιείται το άρρωστο παιδί κτλ.

Συχνά πολύ μεγάλη σημασία έχει για το παιδί μας η διαθεσιμότητά μας. Δηλαδή να ξέρει ότι όταν θα μας χρειαστεί θα είμαστε εκεί. Δεν θέλει να ακούσει τα λόγια μας τόσο, όσο να αισθάνεται την ασφάλεια της παρουσίας μας. Αυτό ισχύει και στα μεγάλα παιδιά που νομίζουμε ότι δεν μας έχουν ανάγκη.

Πότε επικοινωνούμε

Η επικοινωνία δεν γίνεται προσχεδιασμένα και στημένα. Ελάχιστες είναι οι φορές που θα ζητήσουμε εμείς ή το παιδί μας να έχουμε μια συζήτηση κι αυτή θα διεξαχθεί με ηρεμία και θα έχει γόνιμο αποτέλεσμα. Συνήθως επικοινωνούμε καλύτερα όταν υπάρχει αυθορμητισμός και ξενοιασιά, πάνω στη δουλειά ή πάνω στο παιχνίδι. Πολύ ωραία ώρα για τα μικρά παιδιά είναι η ώρα πριν από τον ύπνο. Ηρεμούν κι αφήνουν να ξεδιπλώνονται από μέσα τους οι εμπειρίες, οι φόβοι τους, οι ελπίδες τους, η φαντασία τους. Να βάλουμε στο πρόγραμμά μας και να αφιερώσουμε στα παιδιά μας λίγη ώρα πριν από το βραδινό ύπνο τους.

Πολύ αυθόρμητη είναι η επικοινωνία πάνω στη δουλειά. Μακάρι να βάλουμε τα παιδιά μας σε δουλειές του σπιτιού και για να τις μάθουν, αλλά κυρίως για να έχουμε τη δυνατότητα μέσα από την κοινή εργασία να έρθουμε σε επαφή και επικοινωνία μαζί τους. Πάνω στη δουλειά θα φανούν οι σωματικές και πνευματικές και ψυχικές ικανότητές τους, η δεξιότητα, η υπομονή, η εφευρετικότητα, η τεμπελιά, η αδιαφορία, η νοικοκυροσύνη, η αναβλητικότητα, η τσαπατσουλιτιά κτλ. Θα γίνει ίσως κάποια ζημιά, θα ακολουθήσει μια κατσάδα ή ένας καυγάς, θα βρεθεί μια λύση. Όλα αυτά είναι επικοινωνία.

Επικοινωνούμε την ώρα του κοινού τραπέζιου, συνήθεια που επίσης πρέπει να επιδιώκουμε και να καλλιεργούμε. Τουλάχιστον ένα κοινό τραπέζι την ημέρα. Επίσης είναι πολύ ωραίο να καλούμε μια φορά την εβδομάδα πρόσωπα εκτός της στενής οικογένειας, παππούδες, θείους κτλ. Από τις συζητήσεις και γενικότερα το άνοιγμα αυτό που γίνεται σ' ένα φιλικό τραπέζι να μην εξαιρούνται τα παιδιά. Ακούν διάφορα –να είναι βέβαια τα ακούσματα κατάλληλα –και θα δοθούν ευκαιρίες για περαιτέρω συζητήσεις με τους γονείς. (Να ενθαρρύνου-

με και τα παιδιά να παίρνουν μέρος σε τέτοιες συζητήσεις, χωρίς να τα αγχώνουμε με παρατηρήσεις και διορθώσεις).

Ευκαιρία για επικοινωνία υπάρχει την ώρα που παίρνουμε τα παιδιά μας από το φροντιστήριο ή το σχολείο ή όταν κάνουμε μια βόλτα με το αυτοκίνητο έτσι, χωρίς ιδιαίτερο λόγο, μόνο και μόνο για να είμαστε μαζί.

Αυτονόητα και μη της επικοινωνίας

1. Σεβασμός στη διαφορετικότητα

Συνήθως αντιμετωπίζουμε το παιδί μας σαν προέκταση του εαυτού μας. Ακόμα κι αν θεωρητικά λέμε ότι το παιδί είναι μια διαφορετική προσωπικότητα, κατά πάντα σεβαστή, συνήθως ξαφνιαζόμαστε και ταραζόμαστε όταν εκφράσει μια πολύ διαφορετική γνώμη ή όταν θελήσει κάτι πρωτόγνωρο για μας. Χρειάζεται πολύς κόπος και αρκετά παθήματα για να μάθουμε καλά ότι το παιδί μας είναι διαφορετικό. Για να επικοινωνήσουμε με το διαφορετικό παιδί μας πρέπει να μπούμε στη σκέψη του, στην ψυχολογία του, στην εποχή του, στα πρέπει και θέλω του δικού του κόσμου. Πρέπει να μάθουμε να διαβάζουμε και να αποδεχόμαστε τα σύμβολα του δικού του χάρτη. Πρέπει να ανοίγουμε συνεχώς τα σύνορά μας και να προεκτείνουμε τον προσωπικό μας χώρο ώστε να του δίνουμε τόπο, χώρο να διεισδύσει. Αυτό ισχύει για κάθε άνθρωπο που ζει και κινείται δίπλα μας, πολύ περισσότερο για το παιδί μας με το οποίο καθημερινά συγχρωτιζόμαστε πολύ στενά και για το οποίο έχουμε ευθύνη διαπαιδαγώγησης.

2. Αναγνώριση του χάσματος των γενεών

Πάντα η μια γενιά από την άλλη απέχει και διαφοροποιείται. Αν δεν γινόταν αυτό θα ήμασταν ακόμη πρωτόγονοι. Οι κοινωνίες μας δεν θα είχαν εξελιχθεί κτλ. Αλλά ιδίως η δική μας γενιά έχει απέναντί της "τρομερά παιδιά". Μας χωρίζει μια τεράστια τεχνολογική αλλά και ηθική-κοινωνική εξέλιξη. Μας ξαφνιάζουν πάρα πολλά πράγματα καινοφανή. Αλλά τα παιδιά μας είναι μπολιασμένα με όλα αυτά. Καλούνται να ζήσουν σε έναν κόσμο που ζει και κινείται σε ρυθμούς και διαστάσεις που για μας είναι πρωτόγνωροι και θέλουν και πρέπει να βά-

λουν τους δικούς τους κανόνες. Τουλάχιστον ας είμαστε έτοιμοι, ενήμεροι ότι μας χωρίζει ένα χάσμα. Ότι πρέπει να στηθούν γέφυρες, ότι τίποτα δεν θα είναι απλό και αυτονόητο. Και ότι το μέλλον ανήκει στα παιδιά. Αυτά θα ζήσουν με τις δυσκολίες ή τις ευκολίες που θα ανακλύφουν.

3. Διάκριση του τι πρέπει να κρατήσουμε σταθερό και τι μπορεί να αλλάξει.

Ίσως είναι η πιο καίρια γνώση που πρέπει να αποκτήσει κάθε άνθρωπος. Τι έχει στη ζωή αιώνια και σταθερή αξία και πρέπει ως κόρηνη οφθαλμού να κρατήσουμε αμετάβλητο και τι μπορεί και ίσως επιβάλλεται να αλλάξει από γενιά σε γενιά και από άνθρωπο σε άνθρωπο. Συνήθως είμαστε λίγο μπερδεμένοι όλοι μας. Συγχέουμε το διαχρονικό και πανανθρώπινο με το εφήμερο και προσωπικό και εμπλεκόμαστε με τα παιδιά μας σε ατελείωτες συζητήσεις και καβγάδες για ανούσια και ανόητα πράγματα, φθείρουμε τη σχέση μας με καθημερινούς καβγάδες για εξωτερικά σχήματα που παρέρχονται. Αργότερα όταν ανατρέχουμε σε τέτοιες στιγμές καταλαβαίνουμε πόσο μάταιο κόπο και πόνο καταβάλαμε για κάτι που δεν έχει πραγματική αξία. Πόσο ταραχθήκαμε και στεναχωρηθήκαμε για ασήμαντα πράγματα. (π.χ. τα ρούχα, ένα σκουλαρίκι που κρέμασε το παιδί μας, για το αν θα έρθει μαζί μας σε μια επίσκεψη, για την τακτοποίηση του δωματίου του κτλ.).

4. Θερμή περιρρέουσα ατμόσφαιρα-Άνεση λόγου μέσα στο σπίτι

Πρέπει να δημιουργήσουμε ζεστή και άνετη ατμόσφαιρα ώστε το παιδί μας να μπορεί να εκφράζεται ελεύθερα χωρίς το φόβο επικρίσεων, χλευασμού, ειρωνείας ή λογοκρισίας.

(Εξασκούμαστε σ' αυτό με την προσπάθεια που κάνουμε για να έχουμε καλή επικοινωνία μεταξύ μας ως ζευγάρι).

Αν προκύψει κάποιο θέμα στο οποίο διαφωνούμε, δεν αντιτιθέμεθα ευθέως προβάλλοντας και επιβάλλοντας τη δική μας γνώμη, αλλά λέμε : «Έλα να το συζητήσουμε». "Πές μου κι άλλα πάνω σ' αυτό το θέμα. Θέλω να καταλάβω πώς σκέπτεσαι και να μάθω τι γίνεται στον κόσμο». "Αλήθεια λοιπόν! Έτσι είναι; Για δες, δεν το είχα σκεφτεί!» "Για να δούμε πώς

θα βρούμε την πιο σωστή λύση». Κι αυτά τα εννοούμε. Δεν είμαστε σε όλα απόλυτοι γνώστες. **Πάντοτε υπάρχει κάτι που δεν γνωρίζουμε, ή φοβόμαστε υπερβολικά ή έχει αλλάξει πολύ από τα δικά μας νεανικά χρόνια.** (π.χ. Στη γενιά μας ήταν αδιανόητο να φιληθούμε αγόρια κορίτσια έστω και φευγαλέα στον αέρα. Τώρα όλοι οι νέοι χαιρετιούνται με φιλιά χωρίς να υπάρχει ηθική χροιά σ' αυτά τα φιλιά γιατί δεν σημαίνουν τίποτα, είναι στον αέρα. Ο πολύ συντηρητικός γονιός ταραάζεται. Όποιος λίγο βγαίνει και βλέπει τα σημερινά παιδιά δεν παραξενεύεται, ούτε το κάνει θέμα).

Θέλουμε λοιπόν να ακούσουμε αυτά που έχει να μας πει το παιδί μας κι αυτό του το δείχνουμε αφήνοντας στην άκρη άλλες ασχολίες μας και αφιερώνοντάς του την προσοχή μας. Επίσης δεν εμμένουμε σ' αυτά που είχαμε μάθει από παλιά – στον νεανικό μας χάρτη- αλλά προσπαθούμε να μπορούμε στη σύγχρονη εποχή, να μην είμαστε παρωχημένοι. Πληροφορούμαστε τις εξελίξεις στην τεχνολογία, μάλιστα μπορούμε να ζητάμε πληροφορίες από τα ίδια τα παιδιά μας. Κολακεύονται πολύ να εξηγούν στον μπαμπά ή τη μαμά αυτά που εκείνα κατέχουν πολύ καλά, όπως χρήση κινητών, ηχητικών συστημάτων, υπολογιστών κτλ.

5. Αποδεχόμαστε τα συναισθήματά του. Μπορεί κάτι ασήμαντο για μας να είναι για τα παιδιά μας αιτία πολύ δυσάρεστων ή πολύ ευχάριστων συναισθημάτων. Αυτό πρέπει να μπορούμε να το διακρίνουμε και να το αποδεχόμαστε στα παιδιά μας, να δικαιολογούμε κάποιες αντιδράσεις τους και να μη ρίχνουμε κι εμείς λάδι στη φωτιά. Π.χ. Την επομένη θα γράψουν ένα διαγώνισμα. Αυτό προκαλεί άγχος στη Μαρία και ξεσπάει με θυμό και φωνές στα μικρά της αδέρφια. Ας μην είμαστε εμείς επιτιμητικοί μαζί της. Ας κατανοήσουμε τη συναισθηματική της φόρτιση κι ας αφήσουμε ασχολίαστες τις θυμώδεις αντιδράσεις της. Ωστόσο κάποια άλλη στιγμή ας της πούμε με ήρεμο και καλό τρόπο ότι θα είναι πολύ καλό γι' αυτήν να μάθει να κρατάει την ψυχραιμία της ακόμα κι αν κάτι την στρεσάρει.

6. Μαθαίνουμε να έχουμε εμπιστοσύνη στις ικανότητες του παιδιού μας να βρει μόνο του μια λύση. Αυτό εί-

ναί πάρα πολύ σημαντικό βήμα επικοινωνίας. Αν δεν έχουμε εμπιστοσύνη στις δυνατότητες του παιδιού μας θέλουμε συνεχώς να του υποδεικνύουμε λύσεις και να επεμβαίνουμε «εξο-νυχιστικά» θα έλεγα στη ζωή του, φοβούμενοι μήπως δεν τα καταφέρει, μήπως κάνει λάθος κτλ. Αυτή η λεπτομερειακή παρέμβαση μπλοκάρει τη σχέση μας και την επικοινωνία μας. Συναφή δυσκολία γεννά και η επιθυμία μας να μην πάθει ποτέ τίποτα το παιδί μας, να μην αποτύχει, να μην στεναχωρηθεί, να μην εκτεθεί στους άλλους. Μπαίνουμε λοιπόν εμείς σαν ασπίδα μπροστά του και το προστατεύουμε αποκλείοντάς το ό-μως από την αυθόρμητη επικοινωνία με την πραγματικότητα και την εκ ταύτης μάθηση και εμπειρία και επιβάλλοντάς του τους δικούς μας όρους και κανόνες που συχνά είναι ασφυκτι-κοί. Σε κάτι τέτοιες κινήσεις μας τα παιδιά μας αντιδρούν πολ-λύ και γεννώνται πολλά προβλήματα στην μεταξύ μας σχέση και επικοινωνία. («Άσε με να κάνω λάθος», το τραγούδι που μου έβαλαν τα παιδιά μου να ακούσω).

7. Συνειδητοποιούμε ότι τα συναισθήματα του παι-διού εύκολα αλλάζουν. Ειδικά στην εφηβεία είναι χαρακτη-ριστικές οι μεταπτώσεις. Αλλά και τα μικρά παιδιά πολύ εύ-κολα ξεχνούν κάτι που τα στεναχώρησε και αλλάζει γρήγορα η συναισθηματική τους κατάσταση. Επομένως αν πούμε ή κά-νουμε κάτι που φαίνεται πως στεναχωρεί το παιδί μας ας μη φανταστούμε ότι το πληγώνουμε ανεπανόρθωτα. Αυτό το στενάχωρο θα ξεχαστεί αργότερα όταν βιώσει κάτι πιο ευχά-ριστο. Να μη διστάζουμε λοιπόν αν πρέπει να πούμε κάτι δυ-σάρεστο στα παιδιά, να τα αποτρέψουμε από κάτι, να τα πε-ριορίσουμε κτλ.. Μπορεί εκείνη τη στιγμή να αντιδράσουν, να μας πουν «Δεν σ' αγαπάω» και τα παρόμοια. Αυτό είναι εντε-λώς παροδικό. Να μη μας ταραίζει. Αλλά και το αντίθετο. Ας μην πιστεύουμε ότι η αγάπη των παιδιών μας προς εμάς εξα-σφαλίζεται με το να τους κάνουμε όλα τα χατίρια. Εκατό φο-ρές να τους πούμε «ναί" σ' αυτά που ζητούν, μπορεί να θυ-μούνται τη μία που τους είπαμε το όχι. Είναι πιο σημαντικό να έχουμε επιδράσει βαθύτερα στην ψυχή τους, να τα έχουμε ουσιαστικά καλλιεργήσει παρά να έχουμε γίνει απλά ευχάρι-στοι και "εύκολοι-ενδοτικοί». (Να είμαστε ωφέλιμοι, όχι απλά ευχάριστοι).

8. Σεβόμαστε την επιθυμία του παιδιού να μη μιλήσει για κάτι που το απασχολεί. Μπορεί να μας καίει η περιέργεια και η έγνοια να μάθουμε κάτι που συνέβη σε μια έξοδό του, στη συνάντηση με έναν φίλο κτλ. Αν το παιδί μας δεν θέλει να μιλήσει γι' αυτό –αυτό βέβαια θα συμβαίνει κυρίως στην εφηβεία-οφείλουμε να σεβαστούμε την επιθυμία του. Να του δηλώσουμε ότι θα είμαστε κοντά του αν εκείνο θελήσει να μας πει κάτι, αλλά να μην είμαστε φορτικοί και πιεστικοί. Και βέβαια αν κάτι λεχθεί ιδιαίτερο πρέπει να είμαστε και να έχουμε αποδείξει και στο παιδί μας ότι είμαστε εχέμυθοι. Συχνά τα παιδιά μας δεν μας ανοίγονται γιατί δεν είναι σίγουρα ότι αυτό που θα μας εμπιστευθούν θα μείνει μόνο μεταξύ μας. Αν κάτι έχει να κάνει με τους φίλους τους, φοβούνται μήπως εμείς το μεταφέρουμε στους γονείς τους, μήπως τους καρφώσουμε. Σ' αυτό το θέμα γίνονται τάφος, δεν τους παίρνεις κουβέντα. Κι αν μας εμπιστευθούν κάτι κρίσιμο που πρέπει να γίνει γνωστό και σε άλλους γονείς πρέπει να αποσπάσουμε τη συγκατάθεσή τους για να μεταφέρουμε την είδηση. Αλλιώς χάνουμε οριστικά την εμπιστοσύνη τους. Γενικά η εμπιστοσύνη είναι κλειδί στην επικοινωνία. Αν λείπει, δεν μπορούμε να ξεκλειδώσουμε την παιδική ψυχή.

9. Διατηρούμε την ψυχραιμία μας ό,τι κι αν δούμε, ό,τι κι αν ακούσουμε.

Πολλά φερσίματα ή λόγια των παιδιών θα μας προκαλέσουν όχι απλά αντίδραση, αλλά "ανατριχίλα". Θα σηκωθεί η τρίχα μας ή θα θέλουμε να τσιρίξουμε ή να τους σπάσουμε το κεφάλι. Ας κρατήσουμε ηρεμία και ψυχραιμία όσο είναι δυνατόν. Καλύτερα την κρίσιμη ώρα να μην μιλήσουμε ή ακόμα καλύτερα ας επιστρατεύσουμε όσο χιούμορ έχουμε ή δεν έχουμε. Ποτέ δεν είναι το τέλος του κόσμου και η συντέλεια του αιώνα. Πάντοτε υπάρχουν λύσεις και διέξοδοι ακόμα κι αν είναι λίγο ή και πολύ οδυνηρές. Πάντοτε η δεύτερη εξέταση ενός θέματος το απλοποιεί στα μάτια μας και γλυκαίνει τις αντιδράσεις μας. Ιδίως αν κάποιοι γονείς είναι αφίκοροι πρέπει να κάνουν ιδιαίτερα μαθήματα διατήρησης της ψυχραιμίας τους. Ας εξασκηθούν μεταξύ τους.

10. Τα παιδιά μας είναι ιδιαίτερες προσωπικότητες, αλλά δεν διαφέρουν πολύ από τα παιδιά της ηλικίας και της γενιάς τους.

Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να δούμε από τα παιδιά μας ο,τιδήποτε βλέπουμε να κάνουν τα άλλα παιδιά έστω κι αν δεν το επιδοκιμάζουμε, έστω κι αν νομίζουμε ότι τα δικά μας τα αναθρέψαμε με άλλες αρχές και ιδανικά. Καλό είναι λοιπόν να έχουμε μια ιδέα από το τι συμβαίνει γύρω μας, γιατί τα παιδιά μας σ' αυτόν τον κόσμο μεγαλώνουν και μπορεί να μην έχουν αρκετές αντιστάσεις ώστε να ξεπεράσουν τα άσχημά του. Έτσι θα είμαστε και προετοιμασμένοι ψυχολογικά ώστε να μην εκπλαγούμε και χάσουμε και την ψυχραιμία και την ισορροπία μας. (Πολλοί χριστιανοί γονείς νομίζουν ότι τα δικά τους παιδιά δεν θα υποκύψουν στους πειρασμούς του κόσμου και της νεότητας. Όταν καταλαβαίνουν ότι αυτό έχει συμβεί, απελπίζονται, θυμώνουν, φέρονται απόλυτα στα παιδιά, μαλώνουν μεταξύ τους κτλ. Αυτό δεν είναι επικοινωνιακό κλίμα).

11. Αντιμετώπιση των παιδιών μας όχι με γνώμονα την καλή ιδέα που έχει για μας ο κόσμος ή που θέλουμε να έχει, αλλά το πραγματικό καλό τους.

Συχνά εκείνο που καθορίζει την παιδαγωγική μας τακτική είναι το φαίνεσθαι, η απεργάδιαστη εικόνα μας ως οικογένειας προς τον κόσμο, η καλοφημία μας. Μέσα μας έχει μεγαλύτερη αξία η εξωτερική μας εικόνα που ίσως να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, απ' ό,τι η ίδια η πραγματικότητα. Αυτό είναι αληθινά καταστροφικό. Όταν έχουμε περί πολλού την εικόνα της οικογένειάς μας οδηγούμαστε σε ανούσιες συγκρούσεις με τα παιδιά μας. (Π.χ. Η μητέρα μαλώνει με τα παιδιά της για το ντύσιμό τους γιατί δεν θέλει να φανούν κακόγουστα ντυμένα ή υπερβολικά μοντέρνα στις φίλες της. Ο πατέρας δεν συστήνει το γιο του στους φίλους του γιατί δεν συμφωνεί με το παρουσιαστικό του, το στυλ του. Κτλ.) Πολύ συχνά ωστόσο επιτρέπει ο Θεός να στραπατσαριστεί αυτή η εικόνα για να δούμε τα προβλήματα στις πραγματικές τους διαστάσεις και να ωφεληθούμε πνευματικά. Όσο πιο γρήγορα ως γονείς καταλάβουμε ότι εκείνο που έχει αξία δεν είναι η καλή μαρτυρία του κόσμου αλλά η καλή μαρτυρία του Θεού,

θα λυτρωθούμε από ένα ανόητο άγχος και θα φερθούμε πιο σωστά και ωφέλιμα στα παιδιά μας.

12. Πρόσωπο και οικογένεια: μια ιδιαίτερη σχέση-Ισορροπία μεταξύ προσώπου και ομάδας-οικογένειας

Αυτό είναι ένα πολύ λεπτό θέμα που πρέπει να το προσέξουμε και να το μελετήσουμε. Συχνά καλούμαστε εμείς οι γονείς να ζυγίσουμε δυο οντότητες: το πρόσωπο του παιδιού μας με τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες του και την οικογένειά μας ως ένα οργανικό σύνολο, ως μια ομάδα που έχει τη δική της ύπαρξη και δυναμική. Υπέρ ποιας οντότητας θα κλίνει η ζυγαριά; Τι θα προκρίνουμε, το συμφέρον του προσώπου ή της ομάδας; Ας δούμε λίγο αυτό το θέμα που συχνά σκιάζει την επικοινωνία μας με τα παιδιά.

Η οικογένεια είναι μια ομάδα. Αποτελείται όμως από διακεκριμένα πρόσωπα. Πώς τα πάει το πρόσωπο με την ομάδα; Διατηρείται ή χάνεται; Ποια διαλεκτική αναπτύσσεται ανάμεσά τους; Υπάρχει συχνά ένταση ανάμεσα στο πρόσωπο και την ομάδα. Ένταση που δυσχεραίνει την επικοινωνία. Αυτή η ένταση οφείλεται στο γεγονός ότι η ομάδα-οικογένεια από τη στιγμή που θα σχηματιστεί χαρακτηρίζεται από νόμους που ξεπερνούν το άθροισμα των προσώπων που την απαρτίζουν, δηλαδή αποκτούν μια δική τους δυναμική και κατά κάποιον τρόπο αυτονομούνται από το άθροισμα της βούλησης των προσώπων. (Οι κανόνες δεν τίθενται μόνο από τα μέλη της οικογένειας, αλλά και από τα ισχύοντα στη συγκεκριμένη κοινωνία ήθη, τον ευρύτερο συγγενικό αλλά και φιλικό κύκλο κτλ.).

Το πρόσωπο χρειάζεται την ομάδα. Μέσα σ' αυτήν αναζητά την ολοκλήρωσή του. Ένα από τα στοιχεία του κατ' εικόνα Θεού ανθρώπου είναι η κοινωνικότητα, το άνοιγμα προς τους άλλους. Αναζητάει λοιπόν το πρόσωπο την ολοκλήρωσή του μέσα σε κάποια ομάδα νομοτελειακά, δηλαδή από τη φύση του. Στη βρεφική, νηπιακή και παιδική ηλικία η ομάδα-οικογένεια καλύπτει αυτή την ανάγκη. Στην εφηβική ηλικία όμως ο άνθρωπος θέλει να ξεφύγει από την ομάδα-οικογένεια. Όχι επειδή δεν είναι σωστή. Μπορεί να είναι άριστη. Είναι ανάγκη όμως για την εφηβική ψυχή να ενταχθεί σε μια άλλη ομάδα συνομηλίκων. Γιατί έτσι στήνει γέφυρες με τη ζωή. Αν δεν

μπορέσει να ενταχθεί, δημιουργείται κρίση ταυτότητας, κρίση για το ποιος είναι τελικά κι αυτή η κρίση ενδέχεται να οδηγήσει σε ψυχοπάθεια. Αναπτύσσεται μερικές φορές ψυχοπαθολογία εφήβων μόνο και μόνο επειδή δεν μπορούν να ενταχθούν κάπου ή ενδεχομένως δεν αφήνει και η οικογένεια να ενταχθούν (δεν τους εξοπλίζει με τις δεξιότητες που χρειάζονται για να ενταχθούν είτε από ακούσια αδυναμία, είτε από ενσυνείδητη απόφαση π.χ. φόβος να μην παρασυρθεί ο έφηβος). Το πόσο σημαντικό είναι για τον έφηβο να ενταχθεί κάπου φαίνεται από το εξής παράδειγμα που αναφέρει ο π. Βασίλειος Θερμός: Κάποιος νεαρός τον επισκέφθηκε στα 17 του και του είπε ότι στα 15 του ήταν στους αναρχικούς και στα 16 του στη ναζιστική «χρυσή αυγή». Σύμφωνα με τη λογική αυτά τα δύο είναι αντίθετα και εντελώς ασύμβατα και δεν είναι κατανοητό πώς μπορεί κάποιος να περάσει και από τα δύο σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Αλλά σύμφωνα με τη συναισθηματική ανάγκη του εφήβου που διψά για ένταξη δεν είναι καθόλου παράξενο. Αυτοί οι δυο χώροι μάλιστα έχουν το κοινό ότι είναι ακραίοι. Ο συγκεκριμένος έφηβος είχε ανάγκη να ενταχθεί σε μια ομάδα με ακραία έκφραση για να βρει την ταυτότητά του. (Γνωρίζουμε περιστατικά νέων που ξεκίνησαν από άκρα αριστερά και έγιναν αργότερα μοναχοί, ηγουμένη Μονής Σήψας).

Σε πιο ήπιες μορφές αυτό το βλέπουμε με τους εφήβους οι οποίοι αμφισβητούν τους γονείς τους προβάλλοντας μια άλλη οικογένεια. Μπορεί οι γονείς να έχουν αγωνιστεί εξαιρετικά και μάλιστα προς τη σωστή κατεύθυνση. Αλλά για τον έφηβο αυτή η άλλη οικογένεια (ενός φίλου ή μιας κοπελιάς με την οποία φτιάχνει μια σχέση) λειτουργεί ανανεωτικά για την ταυτότητά του. Μέσα του η οικογένειά του παραμένει σε εκτίμηση αλλά την αισθάνεται και ως αποτελμάτωση. Απλά χρειάζεται την άλλη ομάδα.

Έτσι εξηγούνται επίσης κάποιες ομαδοποιήσεις εφήβων και νεαρών που μάλιστα περιέχουν πολλή ορμή και διάθεση ανατροπής και βίας και εκφράζονται πολύ ηχηρά. (π.χ. ομάδες «φιλάθλων», φοιτητικοί σύλλογοι που νομίζουν ότι θα λύσουν τα προβλήματα όλου του κόσμου και ελάχιστα ασχολούνται με τα δικά τους κτλ.).

Η ένταξη των εφήβων σε ομάδες είναι λοιπόν ψυχική ανάγκη. Δική μας γονεϊκή αποστολή είναι να βρούμε την ομάδα που όχι μόνο δεν θα βλάψει το σώμα και την ψυχή του παιδιού μας, αλλά αντίθετα θα το ωφελήσει και θα σταθεί δίπλα μας ως βοηθός και συνεργάτης στην παιδαγωγία. (αθλητικοί και πολιτιστικοί σύλλογοι, κυρίως όμως χριστιανικές νεανικές κινήσεις). Κι επειδή η ένταξη δεν γίνεται κατά διαταγήν- μάλιστα στην περίοδο της εφηβείας κάθε προτροπή, πόσο μάλλον διαταγή γονιού, απορρίπτεται εκ προοιμίου-, η ένταξη πρέπει να γίνεται πολύ νωρίτερα, από την πρώτη παιδική ηλικία, ώστε φυσιολογικά ύστερα και αβίαστα να συνεχιστεί και στην εφηβεία. Είναι πραγματικά προνοητικοί και έξυπνοι οι γονείς που πέτυχαν μια τέτοια ένταξη των παιδιών τους. Θα περάσουν μια πιο ξένοιαστη εφηβεία. Για τα παιδιά είναι πραγματική όαση. Βρίσκουν συνομηλίκους τους σε περιβάλλον ελεγχόμενο, ψυχαγωγούνται, όχι απλά διασκεδάζουν, ασχολούνται με κάτι ωφέλιμο, δέχονται επίδραση από ανθρώπους που νοιάζονται γι' αυτά, έχουν κάποιον να συμβουλευθούν σε δύσκολες ώρες κτλ.. Το αντίδοτο στη σημερινή απρόσωπη και διασπαστική κοινωνία μας είναι η ένταξη των παιδιών μας σε σωστές ομάδες.

Είδαμε στην αρχή αυτής της ενότητας ότι η οικογένεια λειτουργεί σαν ομάδα. Είναι η πρώτη ομάδα στην οποία εντάσσεται ο άνθρωπος. Συνήθως προκύπτει το εξής πρόβλημα: Πώς ασκείται η νόμιμη εξουσία, δηλαδή η γονεϊκή, με τέτοιο τρόπο ώστε και να μην κινδυνεύσει η συνοχή της οικογένειας, αλλά και να σωθεί το πρόσωπο του παιδιού. (Είναι κάτι ανάλογο με το πώς ασκείται η πολιτική εξουσία, πώς διασώζεται η προστασία των δικαιωμάτων μαζί με ζητήματα ασφαλείας και συνοχής του κράτους. Ή πώς σώζονται τα δικαιώματα των μειονοτήτων χωρίς να κινδυνεύσει η εθνική συνείδηση και η συνοχή της κοινωνίας κ.π.α.).

Αυτό το άθλημα του συγκερασμού δεν έχει λάβει οριστική απάντηση και κατά πάσαν πιθανότητα δεν θα λάβει ποτέ. Θα παραμένει ένα άθλημα για τους ανθρώπους που άλλοτε λειτουργούν ως πρόσωπα και άλλοτε ως παράγοντες ομάδας. (Γι' αυτό δεν είναι παράδοξο που άλλα ζητούμε όταν λειτουργούμε ως πρόσωπα και άλλα ως υπεύθυνοι μιας ομάδας).

Οι αυτόματες τάσεις όλων των ομάδων είναι φυγόκεντρες. Υπάρχει μια φυσική αρχή που λέγεται εντροπία. Δηλαδή όλα τα συστήματα τείνουν να καταλήγουν σε αποσύνθεση, σε χαμηλότερες ενέργειες, εάν δεν τροφοδοτούνται συνεχώς με νέα ενέργεια. Αυτό συμβαίνει στη φύση, αλλά και στις προσωπικές σχέσεις π.χ. στον έρωτα. Συμβαίνει και στην οικογένεια. Για να κρατηθεί η οικογένεια ενωμένη χρειάζεται **εισαγωγή ενέργειας**. (Εισάγεται ενέργεια με καθοριστικά γεγονότα, όπως η γέννηση παιδιών, η απόκτηση ενός νέου σπιτιού, ένας κοινός δύσκολος στόχος που απαιτεί εγρήγορση, π.χ. μια επιχείρηση κτλ., αλλά και με δυσάρεστα συμβάντα, όπως μια αρρώστια που μπορεί να κινητοποιήσει και να ενώσει τα μέλη περισσότερο από ό,τι η γαλήνη και η «ευτυχία». Κυρίως όμως η ενέργεια εισάγεται με τη χάρη του Θεού. Αυτή χαρίζει συνεκτική κεντρομόλο δύναμη, αυτή τροφοδοτεί με αγάπη και κοινωνικότητα τα μέλη της οικογένειας).

Η διατήρηση της ενότητας στην οικογένεια δεν είναι αυτοσκοπός. Δηλαδή δεν δικαιώνεται η ύπαρξη της οικογένειας μόνο και μόνο αν κρατηθεί ενωμένη, αλλά και αν έχει συμβάλει στην πνευματική, ψυχολογική, κοινωνική ανάπτυξη των μελών της. Η ηγεσία της οικογένειας, οι γονείς, σε μερικές πατριαρχικές ακόμη οικογένειες μόνο ο πατέρας, πρέπει να σταθμίσει συνεχώς την προαγωγή του προσώπου και τη συνοχή της οικογένειας. Αν αυτή η ισορροπία επιτυγχάνεται είμαστε σε πολύ καλό δρόμο. Αν έχει αντοχή στο χρόνο σημαίνει πως έχει αντοχή και μέσα μας. Δεν είναι όμως εύκολο.

Όλα όσα είπαμε μέχρι τώρα πρέπει συνεχώς να τα αναλογιζόμαστε και να μας συνέχουν. Αν κάποια μας δυσκολεύουν ας γίνουν αντικείμενο αγώνα εκ μέρους μας. Για να υπάρχει επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας, εν προκειμένω μεταξύ γονέων και παιδιών, πρέπει διαρκώς να απομακρύνουμε τα εμπόδια. Δεν είναι μια δουλειά που γίνεται άπαξ και ισχύει δια παντός. Γίνεται συνεχώς και η ευθύνη βαραινεί τον μεγαλύτερο και ωριμότερο, δηλαδή τον γονέα. Η πορεία μας μέσα στη ζωή δικαιώνεται και παίρνει αξία από τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τις προκλήσεις, τα προβλήματα. Υπάρχουν τρεις βασικοί άξονες αντιμετώπισης προβλημάτων. Ο πρώτος είναι **η άτακτη φυγή**. Μπροστά στη δυσκολία, στο πρόβλημα, πανικοβάλλομαι, συναισθάνομαι την αδυναμία μου και ε-

γκαταλείπω τον αγώνα. Πολλά οικογενειακά δράματα οφείλονται σ' αυτή την τακτική. Σύζυγοι αλληλοεγκαταλείπονται, γονείς εγκαταλείπουν τα παιδιά τους κτλ. Ο δεύτερος είναι **η παθητική υπομονή**. Η δυσκολία φαίνεται πολύ μεγάλη. Δεν την αντιμετωπίζω, ωστόσο παραμένω στο χώρο της οικογένειας και υπομένω εντελώς παθητικά, μοιρολατρικά την όλη κατάσταση. Αφήνω δηλαδή το πρόβλημα να έρπει, να εξελισσεται, χωρίς να επεμβαίνω δυναμικά, γιατί φοβάμαι τις παρενέργειες, γιατί δεν τολμώ τις ρήξεις κτλ. Ο τρίτος είναι **η δυναμική επίλυση**. Ζυγίζω τις καταστάσεις, συζητώ με ειδικούς ή πιο έμπειρους γονείς, ζητώ τη φώτιση του Θεού και παίρνω μέτρα ριζικά που ίσως να πονούν, μπορεί όμως να διορθώσουν μια άρρωστη κατάσταση, όπως ακριβώς ο χειρουργός προβαίνει σε τομές και εξαγωγές κτλ. όχι για να προκαλέσει πόνο, αλλά για να θεραπεύσει οριστικά.

Φυσικά ο πρώτος τρόπος είναι απόλυτα καταδικαστέος, αλλά κάποιες φορές αυτός που εγκαταλείπει τον αγώνα είναι αξιοσυμπάθητος και δεν έχουμε δικαίωμα να τον κρίνουμε εμείς όντας έξω από το πρόβλημά του. Πολλές καταστάσεις είναι όντως τρομακτικές, ασήκωτες (π.χ. ναρκωτικά, αλκοολισμός κτλ.). Ο δεύτερος τρόπος μας ξεγελάει. Νομίζουμε συχνά ότι είναι ευλογημένος, γιατί επιδεικνύουμε υπομονή, γιατί παραμένουμε στην οικογένεια παρά τις δυσκολίες. Ωστόσο συχνά είναι η εύκολη λύση. Απαιτεί τον μικρότερο κόπο, τις λιγότερες θυσίες. Δεν χαλάω την εικόνα της οικογένειάς μου προς τα έξω, δεν ξεβολεύομαι. Ζορίζομαι από κάποια άσχημα που συμβαίνουν, αλλά τα δέχομαι ως θέλημα Θεού, γιατί δήθεν αυτά είναι ο σταυρός μου και αισθάνομαι και ολίγον μάρτυρας. Αυτός ο τρόπος βολεύει ανθρώπους με αδύναμο χαρακτήρα, πολύ ελαστικούς, που αδυνατούν να οριοθετήσουν το χώρο τους, τις ευθύνες και τα δικαιώματά τους. Προτιμούν να θυματοποιούνται παρά να σταματήσουν τους άλλους που μπορεί να αλωνίζουν κυριολεκτικά εις βάρος τους, να απαιτούν, να βιαιοπραγούν λεκτικά, σωματικά, ψυχολογικά κτλ.. Ταιριάζει περισσότερο στην ψυχολογία της γυναίκας, της μάνας. Ο τρίτος τρόπος απαιτεί ισχυρή βούληση και συνέπεια και επίγνωση του τι θέλουμε και ζητάμε από την οικογένειά μας. Απαιτεί ωριμότητα και σθένος. Παλιότερα ήταν ο ανδρικός τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων. (Σήμερα έχω

την εντύπωση ότι πολλοί άνδρες τον αποφεύγουν). Συχνά οδηγεί σε ρήξεις. Μπορεί να αποδειχθεί σωτήριος αλλά και ολέθριος. Ίσως ένας συνδυασμός των δύο τελευταίων τρόπων να είναι η σωστή συνταγή. Η δοσολογία όμως ποικίλει. Είναι ακριβώς η απέραντη ποικιλία των διαπροσωπικών σχέσεων και η διάκριση του κάθε γονιού που δεν μας επιτρέπει απόλυτες συνταγές.

Το δίλημμα των σημερινών γονέων

Σε όλους μας έχει τύχει να γνωρίσουμε πολύ ενοχλητικά παιδιά. Ίσως να είναι και τα παιδιά μας. Παιδιά που δεν ακούν, που δεν πειθαρχούν, που γκρινιάζουν, που απαιτούν, που δεν συνεργάζονται, που δεν δραστηριοποιούνται στα μαθήματά τους ή σε δουλειές του σπιτιού, παιδιά που οδηγούν τους γονείς ή τους παιδαγωγούς σε απόγνωση. Επίσης η εφηβική εγκληματικότητα είναι πολύ αυξημένη. Πολλοί γονείς τα έχουν κυριολεκτικά χαμένα. Ήλπιζαν πως στη σημερινή πλούσια και αρκετά ειρηνική (δυτική) κοινωνία μας θα ανέτρεφαν ευτυχισμένα παιδιά με καλούς τρόπους. Αντί αυτού όμως βλέπουν παιδιά ανικανοποίητα και δυστυχισμένα, παιδιά που πλήττουν ή εκδηλώνουν συμπεριφορά προκλητική και αλαζονική. Οι παιδοψυχίατροι και παιδοψυχολόγοι καταγράφουν συνεχώς αύξηση στον αριθμό των παιδιών που παρουσιάζουν σοβαρές διαταραχές. Δυστυχώς πολλοί γονείς απλώς σηκώνουν ψηλά τα χέρια και παραιτούνται απο παιδαγωγικές προσπάθειες. Άλλοι στην προσπάθειά τους να συγκρατήσουν τα παιδιά τους γίνονται σκληροί και αυταρχικοί. Φαίνεται πως έχει εκλείψει η έμφυτη ικανότητα των γονέων να ανατρέφουν παιδιά. Οι περασμένες γενιές χωρίς ιδιαίτερη εκπαίδευση μπορούσαν να μεγαλώσουν τα παιδιά τους. Εμείς γιατί δυσκολευόμαστε τόσο πολύ;

Κάποιοι ερμηνεύοντας τη σημερινή κατάσταση την αποδίδουν στην ανασφάλεια που αισθάνονται οι μεγάλοι, στη συναισθηματική αστάθεια και ανωριμότητα, στην έλλειψη προτύπων και παραδειγμάτων, στην έκπτωση των ηθικών και κοινωνικών αξιών, στην έλλειψη του φόβου του Θεού κτλ. Όλα

αυτά είναι σωστά και ερμηνεύουν σε πολλά σημεία τη δυσκολία αγωγής.

Ας προσθέσουμε και τα εξής που μπορεί να αποδειχθούν κρίσιμα για το θέμα μας: Κάθε παιδεία και κάθε πολιτισμός αναπτύσσει ένα ξεχωριστό ιδανικό για την ανατροφή των παιδιών. Μέχρι σχεδόν την προηγούμενη γενιά κάθε άνδρας, γυναίκα ή παιδί ήξερε ακριβώς τι έπρεπε να κάνει. Κάθε συμπεριφορά ήταν καθορισμένη από την παράδοση. Όπως είδαμε και στο θέμα «Οι ρόλοι των συζύγων» τα όρια και ο τρόπος ήταν βαλμένα με πολύ μεγάλη σαφήνεια. Εκείνο που άλλαξε εντελώς τους ρόλους, που μας ξεβόλεψε και κατά κάποιον τρόπο μας άφησε «έκθετους» ως προς την παιδαγωγική μας ικανότητα είναι η ενδυνάμωση της «δημοκρατίας» και οι επιπτώσεις της στις ενδοπροσωπικές σχέσεις. Αυτό αποδεικνύεται από το ότι η «παιδαγωγική αστάθεια» εμφιλοχωρεί στις δυτικές κοινωνίες όπου έχουν υπερτονιστεί τα προσωπικά δικαιώματα και οι ατομικές ελευθερίες και όχι βέβαια στις ασιατικές ή αφρικανικές οικογένειες. Οι δυτικές κοινωνίες συνειδητοποίησαν σιγά-σιγά πως οι άνθρωποι έχουν πλαστεί ίσοι, όχι μόνο απέναντι στο νόμο, αλλά και απέναντι στους συνανθρώπους τους. Η δημοκρατία καθιερώθηκε όχι μόνο ως πολιτικό αγαθό, αλλά και ως τρόπος ζωής. Μπορεί να μην έχουμε απόλυτη συνείδηση του τι ακριβώς συνεπάγονται οι γρήγορες πολιτισμικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα γύρω μας. Ωστόσο, αν εμβαθύνουμε λίγο, θα καταλάβουμε ότι στη δημοκρατία οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος η αλλαγή του κοινωνικού μας κλίματος και το γεγονός ότι οι παλιοί τρόποι αγωγής μας φαίνονται ξεπερασμένοι. (Ας αναλογισθούμε πόσο έχει επηρεάσει τη νομοθεσία μας αλλά και την καθημερινότητά μας η θεσμοθετημένη ισότητα των δύο φύλων, ή η προστασία των προσωπικών δεδομένων κτλ.). Δεν έχουμε πια αρχηγούς σαν κι αυτούς που μπορούσαν να αναδειχτούν στην αυταρχική κοινωνία η οποία έφτασε μέχρι τη δική μας γενιά. Σε μια κοινωνία ίσων ανθρώπων κανείς δεν μπορεί να καταδυναστεύει τους άλλους. Ισότητα σημαίνει πως ο καθένας αποφασίζει για τον εαυτό του. Σε μια αυταρχική κοινωνία ο άρχοντας ήταν ανώτερος όλων και είχε κάθε δικαίωμα πάνω στους υποτακτικούς του. Αδιαφορώντας για τη θέση του στο σύμπαν ο πατέρας κάθε οικογένειας κυριαρχούσε στα μέλη της

και βέβαια δεν εξαιρούσε από την απόλυτη κυριαρχία του ούτε τη γυναίκα του. Αυτό φυσικά σήμερα δεν ισχύει. Ο σύζυγος έχασε τη δύναμή του πάνω στη γυναίκα του και οι δυο γονείς έχασαν την απόλυτη επιβολή τους πάνω στα παιδιά. Αυτή η αλλαγή ισοδυναμεί με κοινωνική επανάσταση που όλοι μας τη νιώσαμε αλλά λίγοι την κατανοήσαμε. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί το γεγονός ότι γυναίκες και παιδιά απαιτούν και κατακτούν το μερίδιό τους στην ισότητα, ακόμα κι αν αυτό δεν καταγράφεται στην ιστορία, όπως έγινε με τη Γαλλική επανάσταση ή με τον Εμφύλιο πόλεμο της Αμερικής που οδήγησε στην απελευθέρωση των Νέγρων.

Βέβαια η αποδοχή της ισότητας των ανθρώπων δεν είναι εύκολη πράξη γι' αυτόν που θίγεται από αυτήν. Οι ενήλικοι ενοχλούνται ιδιαίτερα από την ιδέα πως τα παιδιά είναι κοινωνικά ίσα με αυτούς. Αρνούνται με αγανάκτηση μια τέτοια δυνατότητα. «Μην είσαι γελοίος! Ξέρω περισσότερα από όσα ξέρει το παιδί μου! Δεν είναι δυνατόν να είναι ίσο με μένα!». Φυσικά δεν είναι ίσο σε γνώσεις και εμπειρία, είναι όμως ίσο στην ανάγκη αξιοπρέπειας και σεβασμού. Η πεποίθησή μας πως είμαστε ανώτεροι από τα παιδιά μας πηγάζει από την πολιτιστική μας κληρονομιά. Πηγάζει από την αλαζονική και ρατσιστική πεποίθηση πως κάποιοι είναι ανώτεροι λόγω καταγωγής ή πλούτου ή φυλής ή χρώματος από άλλους. Ωστόσο έχει καταστεί απόλυτα σαφές στις δημοκρατικές κοινωνίες ότι καμιά ατομική δεξιότητα ή κανένα ατομικό χαρακτηριστικό δεν συνεπάγεται ανωτερότητα ή επικυριαρχία ενός έναντι του άλλου. Ο γονέας έχει ευθύνη για το παιδί του και πρέπει να πολιτεύεται με σύνεση και υπευθυνότητα, αλλά σε καμιά περίπτωση με αυταρχικότητα προσβάλλοντας την αξιοπρέπεια ή συνθλίβοντας την προσωπικότητα του παιδιού του.

Ένας άλλος παράγοντας που μας οδηγεί στο να καλλιεργούμε μέσα μας ως γονείς το αίσθημα ανωτερότητας απέναντι στα παιδιά μας είναι η αμφιβολία που μπορεί να έχουμε για την προσωπική μας αξία, ένα βαθύτερο αίσθημα πως δεν αποδειχτήκαμε άξιοι των προσωπικών μας επιδιώξεων, στόχων και ιδανικών. Σ' αυτήν την περίπτωση το άπραγο παιδί μας προσφέρεται ωραιότατα ως αντικείμενο σύγκρισης όπου εμείς νιώθουμε σπουδαίοι. Έτσι εξηγείται ότι ένας πραγματικά καλλιεργημένος γονιός, όχι απλά μορφωμένος, δεν χρειάζεται να

φερθεί με αυταρχικότητα. Έχει συνείδηση της προσωπικής του αξίας. Αυτή τον ισορροπεί. Δεν υπάρχει κενό μέσα του που καλείται η σκληρή και αυταρχική συμπεριφορά να καλύψει.

Ας επιστρέψουμε στις κοινωνικές διαστάσεις της δημοκρατίας. Τα παιδιά αποδείχθηκαν πολύ ευαίσθητα στο κοινωνικό κλίμα. Πολύ γρήγορα αντιλήφθηκαν πως είναι ισότιμα μέλη μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία. (Ο πατήρ Συμεών είπε κάποτε ότι τα παιδιά με τον αέρα που αναπνέουν πήραν το μήνυμα των καιρών). Δεν ανέχονται την αυταρχική αγωγή, τη σχέση κυριαρχίας-υποταγής. (αναφορά στο site όπου ένας 16χρονος επιθυμεί τον θάνατο του πατέρα του για να γλιτώσει από την αυταρχική αγωγή – ο πατέρας προσπαθεί να εφαρμόσει επιθυμητό τρόπο ζωής, όχι ξενύχτι, όχι τσιγάρο κτλ. αλλά ο νεαρός αρνείται τον καταπιεστικό του τρόπο – προφανώς πρέπει να βρεθεί μια πιο συναινετική διαδικασία).

Από την άλλη μεριά και οι γονείς συνειδητοποιούν πως τα παιδιά αισθάνονται εξισωμένα με αυτούς και έχουν ελαττώσει τις πιέσεις. Διαταγές όπως: «Θα κάνεις αυτό που σου λέω» ακούγονται ολοένα και λιγότερο στις σύγχρονες οικογένειες. Συγχρόνως όμως οι γονείς αισθάνονται ανίσχυροι και απογοητωμένοι. Ο στόχος και η υποχρέωση των γονέων παραμένουν ίδιοι: η κοινωνική προσαρμογή των παιδιών τους και η οικοδόμηση της αυτάρκειάς τους, αλλά με τι μέσα θα πετύχουν αυτούς τους στόχους;

Οι σύγχρονοι παιδαγωγοί έχουν δεχθεί τα μηνύματα της δημοκρατικής εποχής μας και θέλουν να είναι δημοκρατικοί. Αλλά η εφαρμογή της δημοκρατίας στην πράξη μέσα στην οικογένεια, όπως εξάλλου και στην πολιτική πρακτική, δεν απέφυγε μια κοινότοπη σύγχυση. Η ελευθερία εννοήθηκε ως απόλυτη επιτρεπτικότητα και η δημοκρατία ως αναρχία. Για τον περισσότερο κόσμο ελευθερία σημαίνει να κάνω ό,τι θέλω. Πολλά παιδιά- αντιγράφωντας και πολλούς μεγάλους- περιφρονούν τους περιορισμούς γιατί πιστεύουν πως έχουν το δικαίωμα να κάνουν ό,τι θέλουν. Αυτό όμως δεν είναι ελευθερία, είναι ασυδοσία. Αν κάθε μέλος της οικογένειας επιμένει να κάνει ό,τι του αρέσει, το αποτέλεσμα θα είναι προστριβές και συγκρούσεις. Σ' ένα κλίμα συγκρουσιακό η πίεση και η ένταση δημιουργούν και ανακυκλώνουν θυμό, νευρικότητα, ε-

ρεθισμούς και όλες γενικά τις αρνητικές μορφές κοινωνικής ζωής. Τελικά ελευθερία μπορούμε να έχουμε μονάχα όταν οι ίδιοι σεβόμαστε την ελευθερία των άλλων. Αυτό είναι το πιο σπουδαίο μάθημα που έχουμε ευθύνη να διδάξουμε στα παιδιά μας. Κανένας δεν μπορεί να χαρεί την ελευθερία, αν συγχρόνως δεν την απολαμβάνει και ο διπλανός του. Και για να μπορεί ο καθένας να την απολαμβάνει θα πρέπει όλοι μας να τηρούμε μία τάξη. Και η τάξη συνεπάγεται περιορισμούς και υποχρεώσεις.

Η ελευθερία επίσης συνεπάγεται ορισμένες ευθύνες. Είμαι ελεύθερος να οδηγήσω ένα αυτοκίνητο. Αν όμως οδηγώ, όπως θέλω, χωρίς να τηρώ τον κανονισμό, η ελευθερία μου θα τελειώσει σε ένα νοσοκομείο ή στο νεκροταφείο. Η ελευθερία να οδηγήσω το αυτοκίνητό μου συνεπάγεται πως αποδέχομαι τους περιορισμούς του ΚΟΚ που αποβλέπουν στην ασφάλεια όλων όσοι κινούνται σαν εμένα στο οδικό δίκτυο. Μπορούμε να είμαστε ελεύθεροι μόνο όταν τηρούμε την τάξη και τους κανόνες. Αυτή η τάξη σε δημοκρατικές κοινωνίες δεν επιβάλλεται από μια αυταρχική αρχή, αλλά από τον καθένα για το συμφέρον όλων.

Η τακτική να αφήνουμε στα παιδιά μια απεριόριστη ελευθερία έχει μεταβάλει τα παιδιά σε τυράννους και τους γονείς σε σκλάβους. Τα παιδιά απολαμβάνουν όλες τις ελευθερίες, ενώ οι γονείς έχουν επωμισθεί όλες τις ευθύνες! Αυτό δεν έχει καμιά σχέση με τη δημοκρατία. Οι γονείς υπομένουν τις καταστροφικές συνέπειες της ασυδοσίας που απολαμβάνουν τα παιδιά τους. Υφίστανται ταπεινώσεις και προσβολές κάθε είδους γιατί κάλυψαν τις αδυναμίες των παιδιών τους και έχασαν κάθε επιρροή επάνω τους. Από την άλλη πλευρά τα παιδιά δεν βρίσκουν μέσα στην χωρίς κανόνες και περιορισμούς ζωή τους νόημα και χαρά. Βρίσκονται σε τέλεια σύγχυση και έλλειψη προσαρμογής. Είναι ανικανοποίητα και πολύ εγωκεντρικά. Απαιτούν συνεχώς χωρίς να ενδιαφέρονται για τους άλλους, ακόμα και για τους πιο δικούς τους ανθρώπους, αφού δεν έχουν μάθει να εκτιμούν ούτε τους γονείς τους. Οι καλά καθορισμένοι περιορισμοί δίνουν ένα αίσθημα ασφάλειας και τη βεβαιότητα λειτουργίας μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής μηχανής. Χωρίς αυτά τα παιδιά νιώθουν ολοκληρωτικά χαμένα. Όλο ψάχνονται και δεν μπορούν να αυτοπροσδιορισθούν

και δυστυχώς καταλήγουν στον εύκολο αλλά απόλυτα καταστρεπτικό δρόμο των εξαρτήσεων. Ας επαναλάβουμε ακόμη μια φορά: Η ελευθερία χρειάζεται τάξη και κανόνες. Χωρίς κανόνες δεν υπάρχει ελευθερία. Χωρίς τάξη δεν υπάρχει ελευθερία. (Πάντα ευσημόνως και κατά τάξιν γινέσθω. Η άγαν ελευθερία έοικε δουλεία μάλλον. Η ελευθερία μου σταματά εκεί όπου αρχίζει η ελευθερία του άλλου κτλ.).

Για να βοηθήσουμε τα παιδιά μας πρέπει από το ξεπερασμένο αυταρχικό σύστημα που απαιτεί την υποταγή να στραφούμε προς μια νέα τάξη βασισμένη στις αρχές της ελευθερίας και της ευθύνης. Δεν μπορούμε πια να εξαναγκάζουμε τα παιδιά μας να μας υπακούν με τη βία. Οφείλουμε να τα παραινέσουμε και να τα ενθαρρύνουμε ώστε εθελοντικά να αναλάβουν την τήρηση της τάξης.

Ας δούμε τώρα κάποια βήματα προς την παιδαγωγική κατεύθυνση που ήδη χαράξαμε, δηλαδή προς την ενθάρρυνση και την παρακίνηση των παιδιών μας να αγαπήσουν την τάξη και να αναλάβουν την προσωπική τους ευθύνη, ώστε να συλλάβουν και το αληθινό νόημα της ελευθερίας και να την πραγματώσουν στη ζωή τους. “

Βήμα 1° Να καταλάβουμε το παιδί μας. Όλα τα παιδιά από τα βρέφη μέχρι και τους εφήβους μας, πέρα από τις υλικές τους ανάγκες για τις οποίες είναι αυτονόητο ότι ως γονείς θα νοιαστούμε, έχουν και κάποιες ψυχολογικές ανάγκες που ίσως μας διαφεύγουν. Μια βασική ψυχολογική ανάγκη είναι η **ανάγκη να είναι κάτι** στην ομάδα που ανήκουν, στην οικογένεια, στην τάξη, σε κάποιο άλλο κοινωνικό σύνολο π.χ. μια ομάδα. Μέσα από τις ενέργειες ή τις παραλείψεις τους διερευνούν τρόπους που θα τα βοηθήσουν να βρουν τη θέση τους και την καταξίωσή τους μέσα στην κοινωνική ομάδα – ας μείνουμε εδώ στην πρώτη κοινωνική ομάδα που είναι η οικογένεια. Αυτή η διερεύνηση ξεκινά από την πρώτη στιγμή της επίγης υπάρξεώς τους. Όλες οι μητέρες, και οι πατέρες που έχουν ασχοληθεί με τα βρέφη τους, έχουμε διαπιστώσει πόσο εύκολα τα μωρά μαθαίνουν σε καλό ή κακό πρόγραμμα. Π.χ. Αν δεν είμαστε λίγο σταθερές στην ώρα του φαγητού ένα νεογέννητο μπορεί να μας παιδέψει αφάνταστα απαιτώντας κάθε λίγο να θηλάσει, ή αν το καλομάθουμε μια δυο μέρες με αγκαλιά την απαιτεί στη συνέχεια με κλάματα κτλ. Με το κλάμα

του το μωρό μας διερευνά. Διερευνά την υποχωρητικότητα ή τη σταθερότητά μας, το ενδιαφέρον ή την αδιαφορία μας. Και όσο ψυχολογικό «χώρο» του προσφέρουμε τον καταλαμβάνει και μας πιέζει για περισσότερο. Όσο μεγαλώνει και αποκτά συνείδηση του εσωτερικού και του εξωτερικού του περιβάλλοντος ανακαλύπτει νέες μεθόδους διερεύνησης που μπορεί για τους γονείς να είναι άκρως ενοχλητικές και πιεστικές, π.χ. πείσματα, βίαιη συμπεριφορά, υπερβολική κινητικότητα και αταξία, νάζια στο φαγητό, ατασθαλίες στον ύπνο, ζήλια και άπειρα άλλα. Όλες αυτές οι συμπεριφορές κατά κανόνα είναι εκφράσεις αυτής της βασικής ανάγκης του παιδιού να επιβεβαιωθεί η ύπαρξη και η καλή, δηλαδή η «ευρύχωρη» θέση του μέσα στην οικογένεια. Βέβαια το παιδί δεν έχει συνείδηση της ανάγκης ως κινήτρου. Ο τρόπος έκφρασης της ανάγκης είναι ενστικτώδης. Αν ρωτήσουμε ένα παιδί γιατί κάνει πείσματα δεν θα είναι σε θέση να μας εξηγήσει. Εμείς ωστόσο, οι γονείς πρέπει να καταλαβαίνουμε τότε η άσχημη συμπεριφορά του παιδιού μας είναι έκφραση αυτής της ψυχολογικής ανάγκης του να κερδίσει χώρο στη ζωή μας.

Παράδειγμα 1^ο : Μια οικογένεια μετακομίζει. Οι γονείς είναι κατάκοποι και πολύ απασχολημένοι. Τα τρία μικρά παιδιά όχι μόνο δεν είναι σε θέση να βοηθήσουν, αλλά σαν να είναι βαλτά κάνουν τις χειρότερες αταξίες τους και την περισσότερη φασαρία. Η μητέρα είναι σε απόγνωση και προσπαθεί με φωνές να τα επαναφέρει σε τάξη χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Ο πατέρας, που συμβαίνει να έχει και επιστημονικές γνώσεις παιδικής ψυχολογίας, κάνει το εξής: Σταματάει τη δουλειά, παίρνει κοντά του τα παιδιά, τα αγκαλιάζει και παίζει για λίγο μαζί τους. Μετά από λίγο εκείνα εντελώς αλλαγμένα και ήρεμα σταματούν τη φασαρία και απασχολούνται μεταξύ τους αφήνοντας τους γονείς να συνεχίσουν τη δουλειά τους. Ενστικτώδης σκοπός της αταξίας τους ήταν να βρουν θέση στην καρδιά και στο ενδιαφέρον των γονιών τους. Καθώς τους έβλεπαν απασχολημένους με τις δουλειές τους πίστεψαν πως τα είχαν διαγράψει έστω για λίγο από τις προτεραιότητές τους. Όταν ο πατέρας ασχολήθηκε μαζί τους η αμφιβολία τους διαλύθηκε, η θέση τους στην οικογένεια αποδείχθηκε εδραία και ασφαλής κι αυτά συνέχισαν το παιχνίδι τους.

Παράδειγμα 2°: Ο Γιωργάκης 6 χρονών, ζωγραφίζει καθισμένος στο τραπέζι, ενώ η μητέρα του σημειώνει τα φαγητά της εβδομάδας. Σε μια στιγμή ο Γιωργάκης αρχίζει να χτυπάει το πόδι του στο πάτωμα. «Σταμάτα» του λέει η μαμά θυμωμένη. Ο Γιωργάκης σταματά, αλλά σε λίγο επαναλαμβάνει την ίδια ενοχλητική κίνηση. Η ιστορία επαναλαμβάνεται δυο τρεις φορές ώσπου η μαμά χάνει την υπομονή της και του δίνει δυο ξυλιές φωνάζοντας: «Σου είπα να σταματήσεις. Γιατί κάνεις κάτι που με ενοχλεί;»

Φυσικά ο Γιωργάκης δεν ξέρει γιατί κάνει κάτι που ενοχλεί τη μητέρα του, αλλά και η μητέρα δεν ξέρει ότι εκείνη την ώρα ο Γιωργάκης ήθελε μόνο να κερδίσει την προσοχή της για να επιβεβαιώσει τη θέση του μέσα στην καρδιά της και στην οικογένεια. Αν για λίγο η μητέρα του έδινε την προσοχή της ή του υποσχόταν πώς μόλις τέλειωνε τη δουλειά της θα ασχολιόταν με τη ζωγραφική του ή κάποια άλλη δραστηριότητα που τον ενδιέφερε, ο Γιωργάκης θα σταματούσε την εκνευριστική του συμπεριφορά.

Οι παρατηρήσεις του παιδιού

Τα παιδιά είναι πολύ καλοί παρατηρητές αλλά κάνουν πολλά λάθη όταν εξηγούν αυτά που παρατηρούν. Κάνουν δηλαδή λανθασμένους συλλογισμούς κι αυτό είναι φυσικό διότι δεν έχουν κριτική σκέψη. Μέσα από τις παρατηρήσεις τους και τους άτοπους συλλογισμούς τους προσπαθούν να βρουν μια κατευθυντήρια γραμμή για τη συμπεριφορά τους. (Παραδείγματα από το βιβλίο σελ. 27-30)

Παράδειγμα 1°: Η Βασούλα ήταν ένα χαριτωμένο και χαρούμενο παιδί. Ήταν η χαρά των γονιών της. Είχε πολύ καλή και γρήγορη ανάπτυξη. Περπάτησε γρήγορα, καθάρισε πριν από τους 18 μήνες κι ώσπου να κλείσει τα δύο μιλούσε καθαρά με καλοφτιαγμένες φράσεις. Ξάφνιαζε ευχάριστα και κέρδιζε τη συμπάθεια όλων με τους χαριτωμένους της τρόπους. Όταν έγινε δύο ετών απέκτησε αδελφάκι. Σε δυο-τρεις μήνες από τον ερχομό του αδελφού η Βασούλα έγινε αγνώριστη. Έγινε γκρινιάρια και υπερευαίσθητη, άρχισε να τραυλίζει και να λερώνεται. Πριν αλλάξει συμπεριφορά, μόλις το μικρό αδελφάκι ήρθε στο σπίτι από την κλινική είχε δείξει ενθουσιασμέ-

νη. Παρακολουθούσε με πολύ ενδιαφέρον τη μαμά που το φρόντιζε, το έκανε μπάνιο και το τάζε. Μάλιστα ήθελε να συμμετέχει κι αυτή στη φροντίδα του αδελφού της. Κάθε φορά ωστόσο που η Βασούλα ζητούσε να βοηθήσει, η μαμά αρνούνταν με τη δικαιολογία ότι το μωρό αναστατώνεται. Έτσι η Βασούλα έχασε κάθε ενδιαφέρον. Δεν ξαναασχολήθηκε με το αδελφάκι της και άρχισε την ενοχλητική της συμπεριφορά που περιγράψαμε παραπάνω.

Η Βασούλα παρατήρησε με πολλή ευστοχία πώς ο μικρός της αδελφός απέσπασε το ενδιαφέρον της μητέρας της. Έκανε όμως λάθος στην ερμηνεία. Πίστεψε πως θα ξανακέρδιζε την προσοχή της μητέρας της αν ακολουθούσε τη συμπεριφορά του αδελφού, δηλαδή αν λερωνόταν, αν μιλούσε σαν μωρό κτλ. Αν ωστόσο η μητέρα της δεχόταν τη συμμετοχή της στη φροντίδα του μωρού η Βασούλα θα είχε βρει μ' αυτή τη συμπεριφορά τον τρόπο να κερδίσει την προσοχή της μητέρας και δεν θα κατέφευγε σε παλινδρομήσεις. Και αν η μητέρα είχε καταλάβει τη σημασία που είχε για τη Βασούλα η φροντίδα του μικρού σίγουρα δεν θα την αποθάρρυνε.

Παράδειγμα 2°: Ο Σωτήρης είναι πέντε χρονών και μαλώνει συνεχώς με τη μητέρα του. Φέρνει αντιρρήσεις για κάθε τι που εκείνη του ζητά. Αρνείται να μαζέψει τα παιχνίδια του, καταστρέφει παιχνίδια και αντικείμενα του σπιτιού, ξεσπά σε φοβερούς θυμούς. Η μητέρα του βρίσκεται σε απόγνωση και προσπαθεί με τιμωρίες να τον συνεντρίψει. Αλλά μετά από κάθε τιμωρία του Σωτήρη αισθάνεται αμηχανία και στεναχώρια. Από την άλλη η συμπεριφορά της μητέρας προς τον πατέρα του Σωτήρη είναι επιθετικά πειστική. Κι εκείνος υποχωρεί σε όλα για να βρίσκει την ησυχία του. Εκείνο που δεν μπορεί ο πατέρας είναι οι καβγάδες. Υποχωρεί λοιπόν μπροστά στις πιέσεις της γυναίκας του για να βρει την ησυχία του.

Ο Σωτήρης έχει παρατηρήσει πως η επιθετική πίεση της μητέρας του έχει απόλυτη επιτυχία. Πετυχαίνει ό,τι ζητήσει από τον άντρα της. Κάνει λοιπόν κι αυτός το ίδιο. Πιέζει με την άσχημη συμπεριφορά του τους γονείς του. Όσο κι αν η μητέρα τον τιμωρεί ξέρει ότι στο τέλος αυτός θα θριαμβεύσει. Μάλιστα έχει και την υποστήριξη του πατέρα του ο οποίος για να μη γίνει μεγάλη φασαρία καλύπτει την άσχημη συμπεριφορά του παιδιού του. Φυσικά δεν θα υπάρξει καμία πρόοδος. Ο

Σωτήρης θα συνεχίσει να είναι τυραννικός και θα γίνεται χειρότερος. Η μητέρα μάταια θα προσπαθεί να τον διορθώσει, αλλά θα έχει και η ίδια ένα τεράστιο ποσοστό ευθύνης, αφού εξαιτίας της δικής της στάσης ο Σωτήρης έμαθε πώς να πιέζει τους άλλους και να χειρίζεται τις καταστάσεις. Φυσικά και ο πατέρας έχει μεγάλη συμμετοχή και ευθύνη γιατί η στάση του δεν ήταν καθαρή. Ενεργούσε συγκαλυπτικά. Η υποχωρητικότητα του έκανε το Σωτήρη να βγάλει λάθος συμπεράσματα για το πώς πρέπει να συμπεριφέρεται. Μόνο κάποιος εκτός της οικογένειας θα μπορούσε να βοηθήσει αυτή την περίπλοκη κατάσταση.

Συνήθως όλοι μας μέσα στην οικογένειά μας είμαστε μέρος ενός προβλήματος το οποίο δύσκολα αναγνωρίζουμε στις πραγματικές του διαστάσεις. Είναι πάρα πολύ βοηθητικό να ζητήσουμε από κάποιον έμπιστο τρίτο να μας υποδείξει την ευθύνη μας στην άσχημη κατάσταση που έχει διαμορφωθεί.

Η θέση του παιδιού στην οικογένεια Οικογενειακός αστερισμός

Πολύ σοβαρός παράγοντας στο εξωτερικό περιβάλλον του παιδιού είναι ο οικογενειακός αστερισμός. Μ' αυτόν τον όρο προσδιορίζουμε τη χαρακτηριστική σχέση κάθε μέλους της οικογένειας απέναντι στα άλλα μέλη της. Κάθε οικογένεια έχει το δικό της συνδυασμό. Μάλιστα αυτός ο συνδυασμός είναι μεταβαλλόμενος και ρευστός, δεν είναι παγιωμένος και σταθερός.

Μια οικογένεια ξεκινά από τη μητέρα, τον πατέρα και το μωρό. Ο ρόλος της μητέρας είναι καινούριος για τη σύζυγο και ο ρόλος του πατέρα καινούριος για το σύζυγο. Αυτομάτως αλλάζουν και οι μεταξύ τους σχέσεις. Παύουν να είναι μόνο σύζυγοι, γίνονται και γονείς κι αυτό τους μεταβάλλει μερικές φορές εξαιρετικά προς το καλό ή προς το κακό. (π.χ. Γίνονται υπερβολικοί στη φροντίδα του μωρού και παραμελούνται μεταξύ τους. Συχνά αναπτύσσεται μεταξύ τους αντιπαλότητα που ενισχύεται από τις διαφοερτικές τους παιδαγωγικές απόψεις). Το πρώτο μωρό ως μοναδικό παιδί δέχεται όλη τη φροντίδα των γονέων κι αυτό μέσα του εγγράφεται ως «Εγώ μόνο δέχομαι». Όταν γεννηθεί το δεύτερο παιδί αλλάζει η θέση

των μελών της ομάδας. Το πρώτο μωρό-άρχοντας εκθρονίζεται και μάλιστα μερικές φορές σκληρά και άκομψα. Συχνά αισθάνεται ότι το νέο μωρό είναι ο σφετεριστής. Πρέπει να διαφοροποιήσει τη συμπεριφορά του για να κερδίσει το χαμένο έδαφος. Η διαφοροποίηση εξαρτάται από το πώς θα ερμηνεύσει τις παρατηρήσεις του. Μπορεί να παλινωδήσει ή να φανεί πολύ ώριμο. Φυσικά η συμπεριφορά των γονέων είναι καθοριστική. Το μωρό είναι τώρα ο άρχοντας, αλλά η θέση του είναι διαφοροποιημένη σε σχέση με του πρώτου «άρχοντα», γιατί υπάρχει και το πρώτο παιδί που είναι ένας αντίζηλος ή ίσως ένας σύμμαχος. Οι γονείς των δύο παιδιών είναι επίσης διαφορετικοί από ότι όταν είχαν το ένα τους παιδί. Είναι πιο ψύχραιμοι γιατί δεν είναι πρωτάρηδες, είναι όμως και πιο φορτωμένοι γιατί έχουν τη φροντίδα δύο παιδιών. Όταν έρθει το τρίτο παιδί έχουμε νέο εκθρονισμό. Το δεύτερο παιδί συνήθως συνθλίβεται ανάμεσα στην αδιαφιλονίκητη πρωτιά που έχει το πρώτο και τα πολλά χάδια του τελευταίου. Ο τελευταίος χαιδεύεται από τέσσερις και μπορεί να γίνει πραγματικός τύραννος. Αλλά και ο πρώτος σηκώνει το βάρος του μεγαλύτερου. Πρέπει να είναι πολύ σωστός και να ακούει συνέχεια: «Εσύ είσαι πια μεγάλος. Πρέπει έτσι, πρέπει αλλιώς» κτλ. Για τους γονείς τα τρία παιδιά είναι ομάδα. Παίρνουν αποφάσεις πιο γενικές που μπορεί να αδικούν κάποιο από τα παιδιά. Από τον πολύ φόρτο μπορεί να γίνουν πιο απόμακροι, π.χ. να παίζουν λιγότερο με τα παιδιά τους, αλλά αυτή η έλλειψη εξουδετερώνεται από το ότι τα παιδιά είναι μεταξύ τους συνήθως μια καλή παρέα. Μπορεί όμως να γίνουν και συμμαχίες, συνήθως το πρώτο με το τρίτο, ή αυτά που είναι του ίδιου φύλου, ή αυτά που ταιριάζουν στο χαρακτήρα κτλ. Για όλα αυτές τις σχέσεις και άπειρες άλλες που μπορεί να υφίστανται σε κάθε οικογενειακό αστερισμό οι γονείς πρέπει να είναι γνώστες και ενήμεροι. Πρέπει να παρατηρούν τα παιδιά τους, να κατανοήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις, να τις συζητούν μεταξύ τους και με άλλους γονείς ή με ειδικούς και να διαφοροποιούν τη συμπεριφορά τους απέναντι στο κάθε παιδί τους. Η όμοια συμπεριφορά είναι άδικη συμπεριφορά και μπορεί να οδηγήσει σε βαρείς ψυχικούς τραυματισμούς.

Η ενθάρρυνση

Το σημαντικότερο στοιχείο στην ανατροφή του παιδιού είναι η ενθάρρυνση. Είναι τόσο σημαντική ώστε η έλλειψή της μπορεί να θεωρηθεί ως η βασική αιτία μιας κακής συμπεριφοράς. Πολύ συχνά, σχεδόν κατά κανόνα, ένα παιδί που συμπεριφέρεται άσχημα είναι ένα παιδί που έχει χάσει το θάρρος του. Όση ανάγκη έχει το φυτό για νερό, τόση ανάγκη έχει το παιδί για ενθάρρυνση. Η ενθάρρυνση είναι αυτή που θα το βεβαιώσει, ότι είναι κάτι μέσα σ' αυτόν τον κόσμο.

Πόσο αυτονόητο είναι ότι οι γονείς και οι δάσκαλοι ενθαρρύνουμε τα παιδιά; Μάλλον καθόλου. Για να το συλλάβουμε αυτό ας κατεβούμε λίγο στο ύψος των παιδιών. Πώς φαντάζουμε στα μάτια τους εμείς οι μεγάλοι; Είμαστε υπέρογκοι και διαθέτουμε μαγικές ικανότητες. Αν εμείς είχαμε να αντιμετωπίσουμε μια τέτοια κατάσταση θα είχαμε θάρρος; Δεν θα χρειαζόμασταν κάποιον να μας παροτρύνει να αγωνιστούμε, να μας επαινεί, να μας ενθαρρύνει; Ευτυχώς μέσα στα παιδιά υπάρχει ένα αρχέγονο θάρρος, μια ορμή δημιουργίας και αγωνιστικότητας που τα βοηθάει να επιβιώσουν στον κόσμο των "μάγων" και των "γιγάντων".

Παράδειγμα 1°: Η μικρή Πελαγία είναι πάνω στην καρέκλα, δίπλα στο τραπέζι και παρακολουθεί τη μητέρα που τακτοποιεί τα τρόφιμα. Για να βοηθήσει πιάνει ένα αυγό από το χαρτονένιο τελάρο για να το βάλει στην πλαστική θήκη του. Η μητέρα της απότομα της λέει «Μη, θα το σπάσεις». Το μικρό κοριτσάκι μαζεύεται φοβισμένο κι από τότε κουβαλάει μέσα της έναν φόβο κάθε φορά που βλέπει ένα αυγό. Η μητέρα άθελά της κατακεραύνωσε τη μικρή της κόρη και της μετέδωσε μια φοβία, μια αναξιότητα. Αντίθετα αν την ενθάρρυνε και κατάφερνε η μικρή με προσοχή να τοποθετήσει τα αυγά στην πλαστική θήκη, ακόμα κι αν ένα έσπαζε, θα κέρδιζε άπειρη αυτοεκτίμηση και χαρά.

Παράδειγμα 2°: Όταν ο Παύλος ήταν τριών ετών και πήγαινε στον παιδικό σταθμό θέλησε να ντύνεται μόνος του. Έβαζε βέβαια ανάποδα τη μπλούζα του ή καθυστέρουσε πολύ. Η μητέρα για να τελειώνει γρήγορα, πιεζόμενη και από το χρόνο, τον τραβούσε λίγο βίαια και του φορούσε εκείνη τα ρούχα. Αυτό έγινε μια δυο φορές. Από κει και πέρα ο Παύλος

δεν ξαναζήτησε να ντυθεί μόνος του. Τώρα είναι πέντε ετών και περιμένει τη μαμά του να τον ντύσει. Αν η μητέρα έδειχνε λίγη υπομονή, αν ξυπνούσε τον Παύλο λίγο νωρίτερα για να του δίνει τον απαραίτητο χρόνο κι αν τον επιβράβευε για την προθυμία του θα είχε κερδίσει μια σπουδαία δεξιότητα για το παιδί της. Τώρα ο Παύλος βολεύτηκε στην τεμπελιά του.

Με χιλιάδες αδιόρατους τρόπους, με τον τόνο της φωνής μας, με πράξεις ή και παραλείψεις μεταδίδουμε στα παιδιά μας το μήνυμα ότι δεν τα θεωρούμε ικανά να κάνουν κάποιες εργασίες. Αντί να αφήσουμε τα παιδιά μας να δοκιμάζουν τις ικανότητες και δεξιότητές τους και μάλιστα να τους δείχνουμε καινούριους τρόπους για να τις ανακαλύψουν, τα θέτουμε συνέχεια αντιμέτωπα με τη δική μας αμφιβολία για τις ικανότητές τους. Ας μην απορούμε όμως όταν αργότερα τα παιδιά μας φέρονται ως ανίκανα ή αδιάφορα. Όταν ζητάει το κοριτσάκι των τριών ετών να μας βοηθήσει στο στρώσιμο του τραπέζιου εμείς φοβόμαστε μην σπάσει κανένα ποτήρι και του το απαγορεύουμε ή απλά αποφεύγουμε να το φωνάξουμε να μας βοηθήσει. Όταν το ίδιο κορίτσι στα δέκα του αρνείται να μας βοηθήσει το αποκαλούμε τεμπέλα. Όταν το μωρό των είκοσι μηνών λέει «μόνο μου» και θέλει να φάει μόνο του και βέβαια πασαλείβεται, εμείς τσιρίζουμε υστερικά. Προτιμούμε να το ταΐζουμε μέχρι τα πέντε έξι του χρόνια και να το κάνουμε άπραγο και ίσως αρνητικό στο φαγητό, παρά να σκουπίσουμε την ακαταστασία που θα προκαλέσει.

Συχνά οι γονείς φερόμαστε απερίσκεπτα και παρορμητικά. Λογαριάζουμε μόνο το απολύτως πρόσκαιρο όφελός μας και παραγνωρίζουμε το μόνιμο συμφέρον του παιδιού μας. Πολύ συχνά το κίνητρο για αρκετές μας ενέργειες είναι να βολέψουμε γρήγορα κάποιες καταστάσεις. Αδιαφορούμε όμως για το αν οι ενέργειές μας είναι παιδαγωγικά και ψυχολογικά σωστές. Αυτό βέβαια θέλει χρόνο και καθαρό μυαλό, πράγματα που δεν διαθέτουμε πάντα. Ας έχουμε όμως μια διάθεση αυτοκριτικής. Ας αφιερώνουμε κάποια στιγμή της μέρας μας σε μια αναδρομή και έλεγχο των ενεργειών μας και κυρίως ας είμαστε δεκτικοί σε κάποια παρατήρηση που ίσως μας απευθύνει κάποιος άλλος πιο νηφάλιος.

Όταν το παιδί μας κάνει ένα λάθος ή αποτύχει στην προσπάθειά του απαγορεύεται απολύτως να φωνάξουμε αυστηρά

ή να αρχίσουμε τους χαρακτηρισμούς. Μπορούμε πολύ ήρεμα να πούμε «Κρίμα που δεν σου πέτυχε αυτή τη φορά» ή «Για να ξαναπροσπαθήσουμε», «Μήπως έτσι τα καταφέρουμε καλύτερα;». Μπορούμε να υποδείξουμε έναν αποτελεσματικό τρόπο, μπορούμε λίγο να υποβοηθήσουμε, αλλά να μην υποσκελίσουμε το παιδί. Και να μην ξεχνάμε ποτέ ότι θάρρος, άρα και όρεξη για προσπάθεια, έχει αυτό το παιδί που δεν φοβάται ότι με το λάθος του θα ακούσει έναν «εξάψαλμο», αυτό που δεν θα αντιμετωπίσει την ταπείνωση και το απορριπτικό σχόλιο. Και για τα παιδιά, αλλά και για τους μεγάλους ισχύει ο κανόνας: «Μου επιτρέπεται να μην είμαι τέλειος», άρα μπορώ να δοκιμάσω τις δυνάμεις μου.

Βασικοί κανόνες ενθάρρυνσης

1. Δεν απαιτούμε τελειότητα. Συγχωρούμε λάθη και αποτυχίες.

2. Δεν σχολιάζουμε τα πρόσωπα που απέτυχαν, αλλά πολύ ήπια το αποτέλεσμα.

3. Παροτρύνουμε για νέα προσπάθεια υποδεικνύοντας τρόπους και μεθόδους χωρίς να καταργούμε τη συμμετοχή του παιδιού.

4. Δεν έχουμε στο νου μας ακριβή χρονικά πλάνα ως προς τις δυνατότητες του παιδιού. Όταν αυτά ζητήσουν να δοκιμάσουν κάποια στιγμή τις ικανότητές τους τότε ακριβώς τα ενθαρρύνουμε, ακόμα κι αν μας φαίνεται πρόωρη η δοκιμή τους. (Μπορεί να υπάρχουν κάποιες εξαιρέσεις λόγω επικινδυνότητας. Δεν θα δώσουμε μαχαίρι στο δίχρονο, ούτε τιμόνι στο δεκαπεντάχρονο).

5. Η ενθάρρυνση είναι συνεχής πορεία. Αρχίζει από τη γέννηση του παιδιού και ίσως δεν παύει ποτέ, γιατί πάντοτε έχουμε περιθώρια ολοκλήρωσης και αγώνα. Ο πενήντάχρονος δεν έχει ανάγκη ενθάρρυνσης για να ξεπεράσει τις δυσκολίες της ζωής ή και ο ογδοντάχρονος για να αντιμετωπίσει τον κόπο των γηρατειών;

6. Άλλο ενθάρρυνση και άλλο συνεχής και εξωπραγματικός έπαινος.

7. Πάντα μπορούμε να κάνουμε μια νέα αρχή. Και οι γονείς χρειάζονται ενθάρρυνση και υποστήριξη.